

Újpesti

2005. szeptember XII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

Amikor ezelőtt százharminc esztendővel az újpesti református hívek telket vásároltak a Templom téren, a község e kies szegletében kereskedők, kofák és vevők koptatták a kövezetet. A városháza terveivel még egyetlen képviselő sem foglalkozott, a polgárházak foghíjas gyűrűjében éppen csak megkezdődött a katolikus főplébánia építése. Az akkor ötszáz lelket számláló református gyülekezet, amely mindössze egyetlen haranggal rendelkezett, országos gyűjtést rendezett a templom és a lelkészlakás felépítésére. Az adományokhoz a „nemzet csalogánya”, Blaha Lujza

személyesen is hozzájárult, hiszen a pesti Népszínház művészeivel előadást szervezett a gyülekezet javára. Három évvel később letették az alapkövet, és a falak négy hónap alatt kinőttek a földből. Az építőanyagot a Szentendrén lebontott téglagyár anyagából vásárolták. A templom Huber Antal építész, a szószék Himmer Ignác asztalosmester munkáját dicséri. Az úrasztalát Kovács Zsigmond egyháztanácsos maga készítette és ajándékozta a híveknek. Az Újpest-bel-sővárosi református templom ma is - akárcsak felszentelésének idején - a hitélet, a misszió és a szolgálat otthona. □
Rojkó Annamária

Az újpesti református egyházi élet hírei

1876–1898

„Az újpesti ref. egyház – világi kormányzati tisztviselők választási gyűlése folyó hó 19-én tartatván meg – abban az eredmény a következő volt: Főgondnok: Szalay Sándor, Első algondnok: Fodor János, Másod algondnok: Szilágyi Sándor, Főjegyző: Benedek Gyula. [...] Lapunk zártával értesülünk miszerint a ref. hitközség alakuló közgyűlése tegnapelőtt, azaz f. hó 26-án tartott meg, a gyűlés mikénti lefolyásáról, melyben már az ujan megválasztottak vettek részt, jövőre bővebben szólunk.” (Ujpesti Értesítő, 1876. november 28.)

„A nagyméltóságu belügyminiszter ur az újpesti református egyháznak 41655. sz. kegyes leiratával megengedte, hogy ez utóbbi küldöttei által az ország különböző részeiben temploma felépítése céljából segínyt gyűjthessen. – Az egyháztanács 1877. jan. 2-án inditá utnak küldötteit, míg az egyháztanács tagjai a közeleső helyeken és a fővárosban vállalkoztak gyűjtésre. – Ha az áldozatkésségek által magukat annyira kitüntetett nemes keblű emberbarátok ezuttal sem vonják meg pártfogásukat, remélhető: hogy rövid idő alatt az újpesti ref. hívek is képesek lesznek magoknak egy kisdud épületet állítani, melyben az isten imádására összegyűlhetnek. – Ajánljuk e nemes ügy felkarolását a helybeli és a vidéki nagyérdemű közönség becses pártfogásába.” (Ujpesti Értesítő, 1877. január 21.)

„Községünk református egyházának hívei kedves meglepetésben részesültek. A templomukba lépve a mult vasárnap rideg, fehér falak helyett szépen kifestett falak s díszes vörös bársonyból készült aranyrojtos szószék-terítő fogadta őket. A templomot Benitzky Antal és Mády Lajos festették ki, a szószék-terítőt pedig Mády Lajosné ajándékozta. Az egyháztanács testületileg s jegyzőkönyvileg fejezte ki mind a hármuknak köszönetét.” (Ujpesti Ellenőr, 1887. december 11.)

„A református egyház majálisára, mely június 2-án tartatik, már széjjel küldettek a meghívók. E majális kedvencz mulatsága szo-

kott lenni Ujpest közönségének mindig s reméljük az idén még látogatottabb lesz, mint a mult évben. A belépti jegy ára, mint rendesen 50 kr.” (Ujpesti Ellenőr, 1888. május 13.)

„Az újpest ev. ref. egyház f. 1896. évi augusztus 22-én a rákospalotai erdő és a Palota-Ujpest állomás közvetlen szomszédságában lévő »Magyar király«-hoz czimzett vendéglő (Ujpest, Vasut-utca 46. szám) összes helyiségeiben nyári táncmulatságot rendez. Kezdeté est 8 órakor. Személyjegy 1 korona.” (Közérdek, 1896. augusztus 16.)

„Erzsébet királyné a legnagyobb aszszony, a királynék királynéja, szívünk bálványa, szemünk ragyogó csillaga meghalt, a nemzet leirhatatlan fájdalmára 1898. szeptember 19-én. [...] Megható kegyelettel tartotta meg mult szombaton Ujpest közönsége a nemzet legnagyobb gyásznapiját. Az egész község mély gyászt öltött. [...] A református egyház szintén vasárnap de. 10 órakor tartotta meg az ünnepélyes gyász-istentiszteletet. A hívők száma megtöltötte a templomot. Ott láttuk a községi előljáróság küldöttségét és számos egyesület képviselőjét. Mády Lajos szépen ecsetelte a gyászos alkalmat és szép szavakban adott kifejezést a haza nagy vesztesége fölött.” (Közérdek, 1898. szeptember 22.)

„A hivatalos lap keddi száma közli, hogy a király Mády Lajos újpesti ev. református lelkesnek, az egyház és tanügy terén szerzett érdemei elismeréséül, a koronásarany érdemkeresztet adományozza. Ő felsége a király ezen legmagasabb kitüntetésével nemcsak a munkát és szorgalmat jutalmazta meg, hanem azzal valamennyiünknek nagy örömet szerzett. Mi tudjuk legjobban mit tett Mády Lajos az egyháznak és mit tett az újpesti tanügynek, azért amikor neki a legfelsőbb elismerés jutott osztályrészül, csak hálával lehetünk legmagasabb Urunk, szeretett királyunk iránt, mert Mády Lajost, aki minden tétével, minden cselekedetével rászolgált, jutalmazta meg legfelsőbb elismerésével.” (Közérdek, 1898. november 24.) (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Újpesti

2005. szeptember XII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

**Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja**

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BAZSÓ GÁBOR *tudományos
munkatárs (Kulturális
Örökségvédelmi Hivatal)*
DR. FRANK (FRANKÓY) GYULA
ügyvéd
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
KARINTHY FERENC *író*
K. DR. FRANKÓY VERONIKA *vegyész*
DR. KÖRÖS ANDRÁS *jogász*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. MÁDY FERENC *egyetemi docens
(Semmelweis Egyetem)*
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető
T. FRANKÓY ÉVA *tanár*

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: NAGY LÁSZLÓ

Újpest, Szent István-tér (Templom tér) (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>A Templom téri gyülekezet</i>
Múltidéző	
2	<i>Az újpesti református egyházi élet hírei 1876–1898</i>
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmány	
4	DR. MÁDY FERENC „...állandóan készen legyünk a
szeretet cselekedeteire...” Emlékezés dr. Mády Gyulára
Közlemények	
8	BAZSÓ GÁBOR <i>Az egykori káposztásmegyeri major épületei</i>
10	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Az újpesti elemi iskolák
története, 4. rész</i>
12	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Lóvasútból villamos – a Nyugati
pályaudvar és Újpest között</i>
14	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>A Könyves építői</i>
16	DR. KÖRÖS ANDRÁS–T. FRANKÓY ÉVA–K. DR. FRANKÓY
VERONIKA <i>Dr. Frank (Frankóy) Gyula</i>
17	DR. FRANK (FRANKÓY) GYULA <i>Harctéri napló az első
világháború idejéből, 1. rész</i>
21	KARINTHY FERENC <i>Ferencvárosi szív (részlet)</i>
23	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Özönfajok Újpesten, 2. rész</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Csekonics József</i>
Interjú	
28	SZÖLLŐSY MARIANNE „...a fészek melegét érezhettem
mindig a bőrömon...”
32	Helytörténeti hírek

DR. MÁDY FERENC

„...állandóan készen legyünk a szeretet cselekedeteire...”

Emlékezés dr. Mády Gyulára

A Mády család első ismert tagja a 18. század végén Nagykárolyban volt tanító és káplán. Az ő fia, Mády Sámuel szintén református lelkész volt. 1848. augusztus 5-én, Sárközújlakon született a család harmadik generációját képviselő Mády Lajos, aki debreceni teológiai és bölcsészeti tanulmányok után 1873-ban Újpestre került lelkésznek és segédtanítónak. 1880 és 1895 között előbb az állami elemi iskola, utóbb az általa megszervezett polgári leányiskola igazgatója lett. 1902-ben a pesti egyházmegye esperesévé választották. 48 éves korában, 1896. augusztus 15-én született negyedik gyermeke, a későbbi újpesti esperes, dr. Mády Gyula.

Kisgyermekként kitűnő tanuló volt. Az újpesti Magyar Királyi Állami Gimnáziumban, a Könyves Kálmán Gimnázium jogelődjében irodalomból, történelemből, filozófiából kitűnő eredményt ért el, a bibliai holt nyelveket, a hébert és a görögöt szerette, szívesen tanulta a természettudományi tárgyakat is. A modern nyelvekkel hadilábon állt.

Az 1911–1912-es tanévben a magyar nyelv és irodalom tanára Babits Mihály volt. „Előadásait – írta visszaemlékezésében – mindig nagy figyelemmel hallgattam. Nem ragaszkodott szigorúan az előírt tanmenethez, de nagy súlyt helyezett arra, hogy a költőket és az írókat közvetlenül műveikből ismerjük meg. Petőfi nagyon sok költeményét könyv nélkül taníttatta meg, de nem elégedett meg a vers kikérdezésével, hanem examináltatta [vizsgáztatta, megvizsgálta] azokat, és igyekezett rávenni a tanítványait a versek keletkezésének lelki okaira, hangulatára, a költő egész belső világának megismerésére. [...] A kor szokásaihoz híven, vallásfelekezethez tartozó tanítványait elkísérte a vasárnapi misére, és

maga is részt vett azon. Ezen azonban csodálkoztunk, mert tudtuk, hogy tanárunk a Nyugatosok írói köréhez tartozott, melynek több tagja már akkor a vallásos hitet kerülő síneken futott. Biblikus, de nem vakbuzgó lélek volt. Egész magatartásából az emberséges evangéliumi szellem áradt.”

Mády Gyula 1914-ben érettségizett. 1914–1918 között a Budapesti Teológia hallgatója volt. Ezzel egy időben a bölcsészeti fakultáson irodalmat és történelmet tanult, ebből abszolutóriumot [végbizonyítványt] szerzett. 1918. január 1-jén, édesapja halála után, az újpesti református gyülekezetbe került segédlelkésznek és hitoktatónak. Első lelkészképző vizsgáját 1918. szeptember 18-án tette le Budapesten.

1918 őszén, november 18-án teológiai professzorok és a Pesti Református Egyházmegye esperese, Nagy Ferenc bábáskodása mellett megalakult az Országos Református Tanács, elnökévé Haypál Benő budai lelkész választották. A tanács megalakulásának célja az egyházi élet megújítása, az egyház és az állam kapcsolatának rendezése volt. Több más lelkész mellett Mády Gyula is csatlakozott a kezdeményezéshez. Ekkor keletkezett a Testvéri szó magyar református keresztyén híveinkhez című röpirata.

Közben, még a kommün kikiáltása előtt, az újpesti Munkástanács rendeletet hozott, hogy az újpesti iskolákban szűnjék meg a hitoktatás, és azt az egyházak magánügyévé tette. A hitoktatást Mády Gyula azonnal megszervezte az egyház helyiségeiben.

A Tanácsköztársaság idején – 1919 húsvétja körül – nem volt választott pap Újpesten. (A korábban kinevezett Kolozsvári Kis László ezenközben alföldi földbirtokaival volt elfoglalva.) Az esperes – Nagy Ferenc – írásos utasításokat adott az új viselkedési és eljárási

módra. Petri Elek püspök 1919. április 4-én szintén felhívással fordult az egyházkerület papjaihoz, s felszólította őket, ne álljanak ellent „a világi hatalom rendelkezéseinek”, azokat mindenben teljesítsék, ne adjanak okot „megtorlásra”.

A megbízott lelkési teendőket id. Benkő István lelkési felügyelete mellett Mády Gyula látta el, ezt, valamint az egyházban a tanácshatalom hatására végbement változtatásokat 1919. április 10-én jelentette az esperesnek. Eszerint – a gyülekezet proletár tagjai – a helyzet kényszerítő hatása alatt háromtagú direktóriumra bízta az egyház ügyeinek vitelét. Ez a direktórium megbízta Mády Gyulát a vezető lelkési teendők ellátásával.

Ebben az időben sem a hitoktatói, sem a megbízott lelkési munkáért javadalmazást nem kapott.

Bátyja – Mády Lajos – első világháborús főhadnagy, egy budapesti őrszázad parancsnoka, írnoknak alkalmazta csekély javadalmazás fejében Mády Gyulát. Ez az őrszázad a Vörös Hadsereg kötelékébe került. A munka azzal az előnnyel járt, hogy a tanácshatalom emberei számára a parókián rekvirálás és egyéb erőszakos behatolás nem volt lehetséges. Májusban Mády Gyula elhagyta az írnoki munkát. Egészségügyi alkalmatlanság címén törlik az állományból.

Ettől kezdve csak az újpesti gyülekezet ügyeivel foglalkozott.

A kommun bukása után az egyházközségben működő másik segédlelkész – Csighy Sándor – több iratban feljelentést tett az egyházi és minden bizonnyal a világi bíróságnál Mády Gyula ellen. A vádak a kommunista rendszerrel való kollaborálással, az egyházi pénzek hűtlen kezelésével terhelik Mády Gyulát és az egyházi direktórium tagjait.

Emiatt – a vizsgálat és az egyházi bírósági eljárás idejére – 1919. szeptember 6-án Erzsébetfalvára (Pesterzsébet) helyezik át hitoktató segédlelkésznek. 1921. november 1-jéig működik itt. 1921 februárjában a Dunamelléki Egyházkerületben második lelkész-képző vizsgát tett.

Az egyházi bíróság – Nagy Ferenc esperes, Takaró Géza jegyzőkönyvvezető és Pá-

lóczi Horváth Zoltán világi elnök – vétkesnek találta több egyházi törvénycikkbe ütköző cselekedetben. Terhére rótták, hogy Református Tanácsot szervezett, a vezető lelkési címet elfogadta, az egyházi direktórium működésével egyetértett, azt támogatta. Az ítélet 500 K. pénzbüntetést, a teljes perköltség megfizetését, összesen 2414 K. büntetést és 2 évre a választhatóságból való kizárást tartalmazott.

Mády Gyula, miközben a budapesti egyetemen jogot tanult, az újpesti belsővárosi közösség hívására 1921. november 1-jétől 1922. július 1-jéig ismét Újpesten hitoktató.

1922. július 1-jétől 1926. március 1-jéig rákospalota-újvárosi lelkész volt. Itteni lelkési szolgálata idején a budapesti egyetem jog- és államtudományi fakultásán szerzett abszolutóriumot.

Az újpesti református hívek 1926-ban meghívták őt az édesapja által alapított egyházközség lelkési vezetőjének.

Az egyházközség és benne a lelkész élete jól nyomon követhető az 1926-ban alapított Újpesti Református Értesítő című lapból. Ez a kéthetenként megjelenő, Bognár Jenő kis nyomdájában előállított, négyoldalas lap az új-

Dr. Mády Gyula

pesti egyház történetét vetíti elénk. Érdekes, hogy ezt a lapot még abban az évben megindította Mády Gyula, amikor elfoglalta állását. Fontosnak tartotta, hogy a híveket és a világot írásban tudósítsa az egyházközség minden jelentős és jelentéktelen eseményéről is. Minél kisebb egy közösség, annál nagyobb jelentőséget kapnak ugyanis a kisebb események is. Tudósít ez a folyóirat arról, mi foglalkoztatta az egyházközséget az 1926-tól 1944-ig terjedő időben.

1926-tól új lendületet kapott a református közösség. 1926-ban két új harangot öntöttek közadakozásból. 1928-ban készítik az első terveket a templom átépítésére. Fennmaradt egy kép a tervekől, mely templomot, paplakot és egy hozzá kapcsolódó bérpalotát ábrázol. A szervezés, az anyagiak gyűjtése meg is indult, de a nagy tervek helyett kisebb, de realizálható elképzeléseket lehetett csak megvalósítani.

1929-ben a városi képviselő-testület és az azt alkotó összes párt jóindulatát elnyerve 10 000 pengő segílyt kapott az egyház gyülekezeti terem építésére. 1929. október 20-án felavatták a paplak kertjében felépült gyönyörű gyülekezeti termet. Ettől kezdve ez a terem volt a szeretetvendégségek, kulturális események színhelye. 1932-ben, egy évvel azután,

A tervezett bérpalota, a templom és a paplak

hogy Mády Gyulát a szegedi egyetemen államtudományi doktorrá avatták, jelentősen kibővítették a templomot. Ekkor alakult ki a templom mai belső mérete.

1935–37-ben a paplak és az iroda korszerűsítését végezték el. A meglévő épületet kibővítették, az addigi üveges veranda egy részét elbontották, másrészt beépítették, emeletet kapott az épület. Így alakítottak ki egy irodarészt, benne egy dolgozószobával, a kétszintes parókiát és egy segédlelkészi lakást. A parókia ekkor nyerte el ma is látható formáját. 1941-ben a kapu elé oszlopcsarnokot építettek, új kapu készült, a tornyot felemelték, és a két harangot elhelyezték benne.

Mády Gyula 1927-ben feleségül vette az 1910-ben született Dorogi Malvint, akit a családban Babinak neveztek. 1932-ben megszületett Judit, 1935-ben György, 1940-ben Katalin, 1944-ben Ferenc.

A templombővítő belsővárosi lelkész a II. világháború egyre súlyosbodó körülményei között is helytállt. Az volt a véleménye, hogy neki addig kell a helyén maradnia, amíg akár csak egyetlen híve is van a városban.

Felesége 1944 karácsonyán a nyugat felé menekülő szüleinek és testvérének az alábbi levelet írta:

„Drága jó Szüleim!

Nagyon örültem Édesapám levelének, hogy jól vannak és a viszonyoknak valamenynyire megfelelő lakásuk és ellátásuk van. Ez volt a legnagyobb gondom, de mikor nyugodtabban átgondoltam a dolgokat, rájöttem, hogy míg Lajkóval vannak, nem történik bajuk, mert ő gondoskodik mindenről. Csak azt adja a jó Isten, hogy tőle el ne kelljen szakadniok. Köszönöm, hogy hívtak és várnak minket, de mi maradunk. A jó Isten ide állította Gyuszt, ebbe a gyülekezetbe.

Amíg a gyülekezet itt marad, neki is itt kell maradnia. Ha a gyülekezet vándorbotot vesz a kezébe, a lekipásztor is megy vele. Az újpestiek azonban itt maradnak, az otthonukat nem akarják elhagyni. Isten oltalmazó kegyelmére bíztuk magunkat, életünket, gyermekeink életét. Erős hittel hisszük, hogy meg is tart bennünket. Ha azonban azt rendelte felőlünk, hogy el kell vesznünk, úgy az utolsó pillanatig kitartunk. Az októberi első rémület napjaiban úgy gondoltuk, hogy elme-

hetünk, de az idők múlása megmutatta, hogy idehaza a helyünk.

Az ágyúk dörgése szinte állandó kísé-
rőzenéje a napi munkánknak, de már meg-
szoktuk és éjjel is nyugodtan alszunk. A pincét
berendeztem lakásnak. Nem tudjuk, mikor
lesz rá szükség. Reméljük, hogy a jó Isten átse-
gít minden bajon.

Nagyon köszönöm Édesapámnak a ka-
bátot. Nagyon jókor jött, mert Gyurinak igen
nagy szüksége van meleg ruhára. A karácsony
az idén nagyon szomorú lesz, nem is igen ké-
szülünk rá, csak a gyerekeket sajnáljuk, az ő
örömük lett kevesebb, s nem tudjuk, hogy az
életben valaha lesz-e még karácsonyuk? Mi-
lyen jó lett volna, ha együtt lehettünk volna! A
közelükben sokkal könnyebben át lehetett
volna vészelní mindent. De reméljük, hogy
még találkozhatunk az életben. Addig is arra
kérem, nagyon vigyázzanak az egészségükre, s
ha lehet, küldjenek értesítést hollétükről.
Amíg lehet, én is küldök egy-egy pár sort.

Imádkozzanak érettünk, amint mi is
imádkozunk Magukért, és azért, hogy egyszer
még jó egészségben találkozassunk.

Mindnyájukat nagyon sokszor csókol-
va, Maguknak kezét csókolja

Babi"

Mády Gyula és felesége az
oroszk bejövele után élel-
míszert gyűjtött, szervezte a
rászoruló élelmezését. A
tiszteles asszony néhány
gyülekezeti társával adományokat gyűjtött,
népkonyhát szervezett, sok száz menekülő-
éhez embernek ételt adott. Közben nagy
veszteség érte a családot. A legidősebb gyer-
mek a bombázások alatt az óvóhelyen meg-
betegedett, és annak ellenére, hogy minden
lehető kezelést megkapott, 1946-ban meghalt.

Mády Gyuláné ilyen körülmények kö-
zött iratkozott be 1945-ben az egyetem jogi
karára. 35 évesen, egy hattagú család minden
gondjával a vállán tanulni kezdett. Nem is-
merve a jövőt, a tanúlással próbált tőkét gyűj-
teni. Hatalmas erővel tanult, vizsgáit jó ered-
ményekkel tette le.

Nem kevés ember köszönhetle Mády
Gyulának és feleségének biztonságban való
megmenekülését és 1945 januárjától a napi
meleg élelmet. Erről azonban sohasem be-

széltek otthon. Mády Gyula egyszer általános-
ságban említette családtagjainak, hogy „jó, ha
az ember jót tehet, mert sohasem tudja, hogy
az Isten mikor jutalmazza meg érte”.

1967-ben, egy egyházi beszédben,
melynek szövege fennmaradt, de amelyet vé-
gül nem mondott el, ezt írta: „Add [Uram],
hogy mindig ott legyünk, ahol szeretetet, se-
gítséget várnak tőlünk, s ne csak beszéljünk a
szeretetről, hanem állandóan készen legyünk a
szeretet cselekedeteire...”

Mády Gyula számos társadalmi funkci-
ót látott el. Mindenekelőtt a városi képviselő-
testületben tevékenykedett, tagja volt a Vakok
Intézetét fenntartó egyesületnek, a kisgyer-
mekeket segítő Stefánia Szövetségnek, a tüdő-
betegek gondozását ellátó egyesületnek. Évti-
zedeken át elnöke volt a város óvodabizottsá-
gának.

Városi közéleti tevékenysége mellett az
egyházi közéletben is nagy energiával vett
részt. 1932-ben egyházmegyei jegyző, 1934-
től egyházmegyei tanácsbíró. 1950–55 között
egyházmegyei főjegyző és tanácsbíró, 1955-
től tanácsbíró és jegyző. 1958-tól ismét fő-
jegyző. 1954-től egyházkerületi tanácsbíró,
1958-tól jegyző is.

1962-ben, 66 éves korában a Budapesti
Északi Egyházmegye esperesévé választották.
Ezzel a bizalommal az egyház édesapjával azo-
nos szintre emelte. Megválasztását követően
említette, nagyon boldog, mert ugyanúgy
szolgálhatja egyházát, mint édesapja.

Az Újpest-Belsővárosi Egyházközség-
ben a lelkészi szolgálatot 1968-tól a veje,
Zsengellér József folytatta.

Még tíz év adatott neki. □

Dr. Mády Gyula családja körében

Az egykori káposztásmegyeri major épületei

Amikor gróf Keglevich Ágostonné Waldstein Erzsébet grófnő 1808-ban megvásárolta a fői uradalmat a Károlyi József gróftól született gyermekei számára, már a következő évben megkezdte a korábbinál korszerűbb gazdálkodás bevezetését.* 1809-ben felülvizsgálták az előző birtokosok által kötött árendás szerződéseket. Hamarosan saját kezelésbe vették a káposztásmegyeri birtokrészt is, és az uradalom 1810–15 közötti beruházásainak sorában egy korszerű juhtenyésztési központot alakítottak ki. A káposztásmegyeri istállóegyüttes a Rákospalotáról a Megyeri csárdához vezető út mellett helyezkedett el. A majorság épületcsoportja az 1960-as évekig – a Mikroelektronikai Kutatóintézet építéséig – állt fenn. Bejárata a Főti út 56. számmal, a Baross utca torkolatával szemben nyílt.

A szimmetrikus központi épületcsoport a Főti úttal párhuzamos, hosszú udvart keretező négy épületből állt. Az intézői lakás U alaprajzú volt, nyugati szárnya kéttraktusos lehetett. Az egytraktusos udvari szárnyak az udvar két oldalán elhelyezkedő, hosszú istállóépületek felé irányultak. Az északi szárny két végéhez további – utólagos – épületszárnyak csatlakoztak. Az épület főhomlokzata nyugatra nézett. Az emeletes középrész előtt négy karcsú, téglapillér által tartott terasz állt. A földszinten a pillérek mögött két ablak fogta közre a félköríves felülvilágítóval ellátott, profilált keretű bejáratot. Az emeleten csak egy ajtó nyílt a kovácsoltvas korlátú terasz-

ra. A portikuszon (az előcsarnokon) kívüli részt középrizalit (előreugró homlokzatrész) tagolta, így adódott ki a 2 + 2 + portikusz + 2 + 2 ablak-tengelyes elrendezés. A bontás előtti művészettörténeti vizsgálat az épületet erősen átalakítottként jellemezte.

Az udvart északról és délről 76×12 m alapterületű, kőtégla vegyes falazatú istállóépületek határolták, félköríves záródású ablakokkal. A délit az 1950-es években romosként említik, és az 1961-ben készült helyszínrajzon már nem is jelölték. Az udvart keletről lezáró épület, a gabonaraktár nyugati homlokzata sarokrizalitos volt, a 20. században épülhetett. A térképek, illetve a major épületeiről 1961-ben készült jegyzőkönyv megállapításai utalnak erre: téglafalazat, vastartók közötti vasbeton lemezfödém.

A gabonaraktártól keletre helyezkedett el az észak–déli hossz tengelyű és több mint 100 m hosszú istálló, amelyet a majoregyüttes legkorábbi ábrázolásán – az 1810-es években készült térképen – még nem, de a következő, 1837-es dátumú térképen már feltüntettek.

Az ismertetett központi épületcsoporttól délre, a Főti út mellett hatszög alaprajzú épület állt, keleti, déli és nyugati irányban alacsonyabb szárnyakkal, északon, azaz az udvar felől bejárati előépítménnyel. Ezt dombormű díszítette a szegmentíves kapu fölött. A különleges épület tervrajza megőrződött a Károlyi család levéltárában. Funkciója „Szetska vágó és víz húzó ma-

A major nagy udvara az intézői lakás felé az 1930-as években. (Szerencs, Zempléni Múzeum)

A káposztásmegyeri major intézői lakásának nyugati homlokzata. (Seider Zoltán, 1950-es évek eleje, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, fotótár)

schina” volt, amit lóval hajtott járgányos malom működtetett. A tervrajzon a kapuépítmény és a déli szárny még nem szerepel. A rajz és a 20. századi dokumentumok közötti eltérések arra utalnak, hogy a fennmaradt tervhez képest kissé tágasabb, továbbá a bejárat helye és mérete révén is kényelmesebben használható épületet építettek. A gépet hajtó lovak istállója a nyugati szárnyban helyezkedett el. Ezt leszámítva az épület belsejében nem voltak válaszfalak. Az összekapcsolt tér nyugati szárnyba eső részében volt a kút. A hatszög alakú, magas középtérben állt a meghajtókerék, a déli szárnyban pedig maga a vágógép. A rajzon csak a falazott részek szerepelnek; a gépezet elrendezésére ebből lehet következtetni. Középen a függőleges főtengely alapja látszik, amely körül két öl átmérőjű körre szélesedik az a csatorna, amely a kúttól a déli, alacsonyabb szárnyban lévő, három lépcsőfokkal mélyebb padlóú j vágóhelyiséghez vezetett. Furcsa, hogy a csatornát nem süllyesztették a földbe, hanem a padló fölötti három könyök magas oldalfallal alakították ki; így fölötté egy pódiumot kellett fából építeni, hogy a ló körbe tudjon járni, és még egy feljárórampát is csatlakoztatni kellett hozzá.

A megépült épületről a bontási terv tetőt ábrázoló alaprajza és a fő- (északi) homlokzat középső részét ábrázoló fotó maradt fenn. A hatszög oldala – és így az oldalszárnyak szélessé-

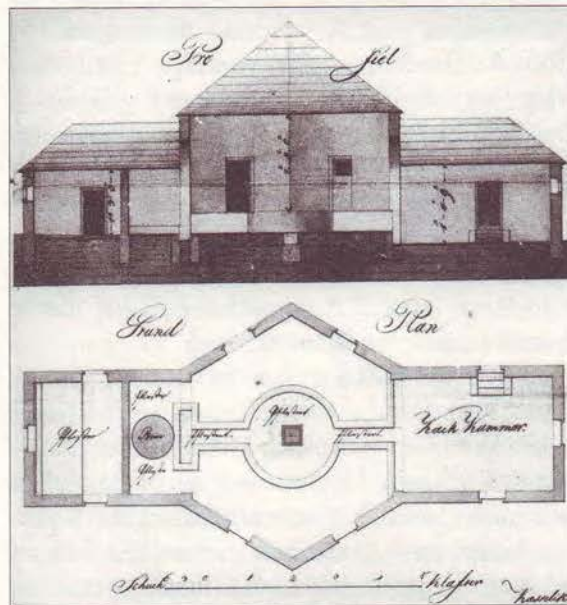
ge is – három öl volt a terven és az 1961-ben készült felmérésen egyaránt (1 öl ~ 1,87 m). Az oldalszárnyak az eredeti terven négy öl hosszúak, az 1961-es felmérésen 6,7 ölnyiiek, ami valószínűleg tervmódosítás eredménye, bár az utólagos bővítés sem zárható ki. A tervhez képest további fontos különbség, hogy azon csak egy egyszerű ajtó szerepel az északnyugati oldalon, a valóságban a szomszédos középső falszöglet elé kis előépítmény épült szegmentíves kapuval. Bizonyára ez is tervmódosítás eredménye. A fotó szélein az oldalszárnyak egy-egy nyílása látszik, amelyek eltérnek a terven levőktől – ez lehet utólagos átalakítás következménye. Ugyanúgy, mint az alaprajzon látható, a középrészhez délről kapcsolódó bővítmény, amely az oldalszárnyakhoz hasonló, azokra merőleges és némileg rövidebb volt. A déli és a keleti szárny előtt L alakban egybekapcsolódó tornác helyezkedett el.

A vezetéknevvvel szignált terv szerzője minden bizonnyal Kassalik Fidél (1760 k. – 1830) pesti építőmester volt, aki a főtí uradalom 1810-es években épült beruházásainak – köztük a rákospalotai posztógyárnak – a terveit készítette, és kivitelezésüket irányította. □

* Erről a majorról írt Buda Attila Karvaly a címer közepén – a főtí Károlyi család szerepe az észak-pesti települések létrejöttében és fejlődésében című tanulmányában.

Káposztásmegyeri major, szecskavágó malom északi homlokzata (Seider Zoltán, 1950-es évek eleje, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, fotótár)

Káposztásmegyeri major, vízbízó és szecskavágó gép épületének terve (Magyar Országos Levéltár)

Az újpesti elemi iskolák története, 4. rész

Az 1880-ban szervezett újpesti állami iskolában az évek során kialakult egy állandó iskolavezetési rend és együttműködés az igazgató és a tanítótöbbség, valamint a kollégák között. Sőt megjelent egy a mai szakmai munkaközösséghez hasonló közös tevékenységi forma is. Az 1886/87-es értesítőből tudjuk, hogy a rendszeres tanítás megkezdése előtt tanácskoztak az órarend és a tanmenet összeállításáról. Dél-előtt és délután egyaránt volt tanítás, de megállapodtak abban, hogy a nehezebb tárgyak órái, valamint az írás- és a rajzórák a délelőtti órákban lesznek. A korai sötétedés kívánta ezt. Több alkalommal kellett hosszabb-rövidebb ideig tartó járványszünetet tartani. 1886-ban például szeptember 27-től november 3-ig szünetelt a tanítás kanyaró-, himlő- és diftériajárvány miatt. Újra kellett gondolni a tanmeneteket és a tanítandó anyagot. Ebben az évben a tantestület 10 rendes és 7 rendkívüli gyűlést tartott, amelyek a testületi tagok önképzését is szolgálták. Ennek érdekében elméleti és gyakorlati szakcsoportok alakultak. Mindegyik csoport megválasztotta tisztviselőit, s ezek vezetése mellett működött. Az elméleti csoport vezetője Tipray Mihály, jegyzője Gaál Róza volt, öt gyűlést és bemutatóórát tartottak. Tipray Mihály nagyon érdekes és hasznos témáról beszélt: A magyar nyelv fontossága és hiányai a népiskolákban címmel. A gyakorlati csoportot Baumgarten Etelka vezette, a jegyzői teendőket Pap János látta el. A tagok hét gyűlést, illetve bemutatóórát valósítottak meg.

A gondnokság és az iskola vezetője tudatosította mind a kollégákban, mind a tanulóknak az összetartás, a kölcsönös segítségnyújtás érzését. Már az első állami tanévben alakulófélben volt a tantestületi segély- és temetkezési egylet, amelynek számláján 234 forint 94 krajcár gyűlt össze. Felhívták a tanulók figyelmét az árvák támogatására is. Az országos tanítói árvaház alaptőkéjének gyarapítá-

sára minden évben perselyek voltak elhelyezve az osztályokban. A nyilvános vizsgákon ezeket felbontották, és a begyűlt pénzt rendeltetési helyére eljuttatták.

Végül néhány szó az igazgató, Mády Lajos munkájáról. Az összes tanulót beírta, elrendezte az osztályokat, minden egyes osztályt havonta egyszer, szükség esetén többször is meglátogatott. Óralátogatásairól a gondnokságnak szóban, a királyi tanácsos tanfelügyelő úrnak írásban tett jelentést. A mulasztásokat kéthetente ellenőrizte, az osztálytanítókat és tanítónőket, midőn más iskolai teendőkkel nem volt elfoglalva, betegség vagy más akadályoztatás esetén helyettesítette, az iskola szellemi és anyagi ügyeinek tekintélyes és odaadó intézője volt.

Személyiségéből fakadt, hogy a tudást, a könyvet, az olvasást nagyra értékelte a nemzeti érzés felkeltése és erősítése szempontjából is. Az 1886/87-es értesítőben a következőket olvashatjuk: „A magyar haza igaz barátai nem lehetnek közönyösek azon kérdés iránt, miként lehetne a gyermekben mindjárt iskolai pályája kezdetén a haza iránti szeretetet, ragaszkodást felébreszteni, minként lehetne benne érdekeltséget kelteni a magyar nemzet nyelvének ápolása s művelése érdekében, [...] hogyan lehetne olvasásra szoktatni a gyerekeket.” Tudta, hogy a „képes gyermekkönyvek még a szülők érdeklődését is felkelthetik s a szülők szellemi fejlődésére jótékony hatást gyakorolnak”. A jó gyermekkönyv a magyarosodást is elősegíti, a ponyvairodalomról a tartalmasabb irodalomra tereli a figyelmet. Így érthető, hogy már igazgatói munkájának kezdetén miért foglalkozott a könyvtárüggyel.

Mády igazgatói munkájában ezen a téren is támogatásra talált. Az első értesítőben ezt írta: „A volt községi testület buzgólkodása folytán 582 forint 93 krajcár értékű népkönyvtár létesített. – Van ifjúsági, tanítói könyvtár is, mely 792 forint 56 krajcár értéket képvisel.” Bizonyos,

hogy a népkönyvtár, amelyről a beszámolóiban később is szó esik, az iskolában kapott helyet. A következő években azonban át kellett szervezni a könyvtárt.

Az 1886/87-es tanévről kiadott értesítő részletesebben szól a könyvtár egyes részlegeinek állapotáról, a fejlesztésről és az ifjúsági könyvtár használatában bevezetett újításokról. Az iskolában működő tanítói könyvtárat a tanítótestület tagjai használták. Volt egy iskolai könyvtár „mindenféle magyar és német népi, polgári és középiskolai tan- és vezérkönyvekkel. 395 mű 419 frt értékben”. Itt kapott helyet a népkönyvtár is. A nagyobb könyvtárból, amely az igazgató felügyelete alatt állott, a szorgalmasabb növendékek hetenként kölcsönözhettek. A rendet úgy változtatták meg, hogy ebben az évben az összes II–VI-os fiú és leány tanulók részére külön-külön könyvtárat rendeztek be, így 26 könyvtár szerveztetett, mindegyikben 55 különféle kötet, összesen 1430 db ifjúsági mű 850 frt értékben. Az osztálytanító feladata volt a kölcsönzés lebonyolítása, az állomány védelme, gondozása. A gyarapításra a beiratkozáskor befizetett 10 kr könyvtárhasználati díjak összegét fordították.

A nevelés során takarékoskodásra buzdították a fiatalokat. 1880 vége felé megalakult az iskolai takarékpénztár, mely 1881. január 1-jétől működött. A tanuló már 1 kr-t is hozhatott, a tanító egy külön naplóba beírta. Kéthetenként, ha az összeg a 10 krt-t elérte, beírta a gyerek kiskönyvébe és a betéti naplóba. A tanítók a pénzt minden hónap 15-én és a hó végén átadták az igazgatónak, aki a betéti naplóban nyugtázta, és gyümölcösözés végett berakta a helyi takarékpénztárba. Aki a pénzt ki akarta venni, az osztálytanítóval együtt megjelent az igazgatói irodában, és a kiskönyvecskét otthagyva, nyugta ellenében a pénzt kamatostul átvehette. Egy ellennyugtát is kiállítottak a szülők számára. Az 1886/87-es tanévben 329 tanuló 531 frt 30 kr-t gyűjtött.

A község polgárai figyelemmel kísérték az iskola fejlődését, a gyerekek sokirányú szellemi gyarapodását, a kézimunkában és más gyakorlati munkában történt előrehaladását.

Esetenként adományokkal, ajándékkal vagy vizsgajutalommal fejezték ki tetszésüket. Így például Bossányi László, Újpest képviselője 50 frt értékű jutalmkönyvet, Jelinek Mór, a közúti vaspálya igazgatója 10 db 1 frt-os talérrt, Palotai Mór és más újpesti emberbarátok 240 frt értékű ruhaneműt adományoztak különböző alkalmakkor.

A tanköteles korú gyermekek száma évről évre nőtt.

Az újpesti állami elemi iskola életében az 1880-tól 1890-ig terjedő tíz év volt talán a legjelentősebb szakasz. Megfelelő alapokat adott ahhoz, hogy egyrészt az oktatás tartalmasabbá, színvonalasabbá váljék az alapismertetek elsajátításában, másrészt így előkészítette a később ráépülő középfokú iskolát (polgári) és középiskolát (gimnázium). Pedagógiai szempontból figyelemre méltó, hogy felismerték az egységes nevelési törekvések fontosságát.

Újpest lakóinak száma és ezzel párhuzamosan az iskolaköteles gyermekek száma is évről évre nőtt. Az 1886/87-es tanévben 6 éves volt 286 diák, 7 éves 466, 8 éves 428, 9 éves 415, 10 éves 280, 11 éves és 12 éven felüli, azaz V–VI. osztályos 266 és 126 növendék. A tanulók nemzetisége magyar, német, szlovák volt. Ebben az iskolaévben 1247 fiú és 1078 leány iratkozott be, összesen 2325 tanuló. A beírtakból az év végi vizsgákon 2080 fő kapott bizonyítványt. Elégtelen érdemjegyet kapott 421 diák, 31,4%, elég magasra érték tehát a mércét.

Évről évre nőtt a segélyre, támogatásra szorulóak száma is. 1880–1884 között állami tankönyvsegélyben részesült a tanulók 7,5%-a, 1881–1887 között tandíjmentes volt 1523 tanuló, azaz 17%, féltandíjmentes 570 tanuló, azaz 6,4%.

Minden nehézség ellenére az iskola lendületesen fejlődött. Olyan felszereléssel büszkélkedhetett, amivel kevés elemi iskola rendelkezett.

Az újpesti állami elemi népiskola volt az ország legnagyobb elemi iskolája 39 osztállyal. Az iskola adminisztrálása egy igazgató kezében már lehetetlenné vált, ezért szét kellett bontani az intézményt kisebb egységekre. Innen kezdve minden új iskolának megvan a saját külön élete, története. □

Lóvasútból villamos – a Nyugati pályaudvar és Újpest között

Újpest kötött pályás közlekedésében jelentős változást hozott az 1896-os esztendő. Ekkor jelent meg községünkben a lóvasút mellett a villamos, mely magasabb utazási színvonalat képviselt. Első lépésként egy új útvonalon, a Lehel utca mentén épült villamosvasút a mai Lehel tér és a megyeri kápolna között, a forgalom 1896. január 12-én indult. E vonalat a Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt. (BURV) építette, hasonlóan ennek Rákospalotára vezető szárnyvonalához, ahol márciustól lehetett utazni. A Duna-partra vezető szakasz az év nyaratól üzemelt. A BURV forgalmi telepet is létesített Újpest területén, ez a mai Angyalföld kocsiszín őse volt.

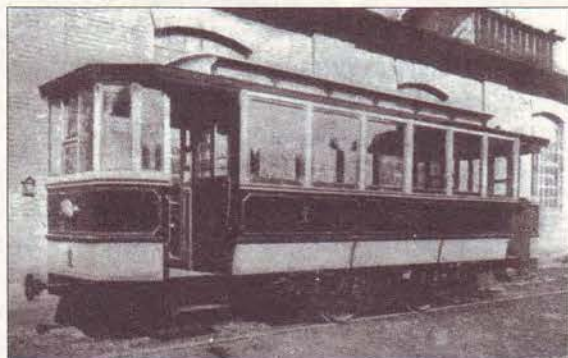
Közben a lóvasúti forgalmat képviselő Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) is fenntartotta a főváros felé tartó vonalát a Váci úton. A BKVT tudta, hogy az utazóközönség nagy része a konkurens társaság modernebb villamosait fogja választani, ám már folyamatban volt pest–újpesti vonalának villamosítása.

Ennek első lépései 1893-ra nyúlnak vissza, amikor is Földváry Mihály, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja panaszt tett a kereskedelmi miniszternél a pest–újpesti ló-

vasút zsúfoltsága miatt. Az utazási viszonyok javítása érdekében Budapest székesfőváros tanácsa szintén lépett: a BKVT figyelmébe ajánlotta a géperő bevezetésének lehetőségét. A társaság már foglalkozott a kérdéssel, de a kezdetben felmerült gőzvontatás gondolatától elzárkózott, a villamos üzem létesítését pedig kizárólag úgy vállalta, ha nem csak ezt az egy vonalát, hanem teljes budapesti lóvasúti hálózatát átalakíthatja. Utóbbit a főváros elfogadta, a vállalat ehhez a miniszteri hozzájárulást 1895 szeptemberében kapta meg.

A Nyugati pályaudvar és Újpest (vasúti híd) közötti vonal átépítése szeptember 30-án kezdődött. A munkálatok során teljesen kicserélték a vágányokat. Jórészen megváltozott a nyomvonal: a sínek eddig a Váci út nyugati oldalán feküdtek, most az út két szélére kerültek át. A vonal teljes hosszában felsővezetékes üzemet kívántak bevezetni, a Nyugati pályaudvar és a Ferdinánd híd (Lehel tér) közötti szakaszon ideiglenes jelleggel. A felsővezeték keresztsodronyok segítségével függesztették fel, a keresztsodronyokat pedig vascső oszlopokra erősítették. A Ferdinánd hídig díszes, innen Újpestig egyszerűbb kivitelű vasoszlopokat alkalmaztak.

A BKVT újpesti telepén álló lóvasúti istállók, kocsiszínt, patkolót és raktárakat ideiglenesen át kellett költöztetni, mert annak helyén kezdték el építeni a villamos vasúti kocsiszínt. 1895 november közepén már folytak az új épület falazási munkálatai, december végén a tető építését is befejezték, és a csatornák, tetőablakok szerelése, a párkányok falazása zajlott. Megkezdtek az üvegezést is. 1896 február végére elkészült az új épület, melynek vasszerkezetét Pucker István építész-vállalkozó szállította 41 676 forint 66 krajcárért. A vállalat a kocsiszín belső berendezéséhez szükséges Meidinger kályhákat és fűtőcsöveket Ehrlick Gusztáv cégtől vásárolta, a szerelőaknában lévő „sínállványok” a

A BKVT első „A” típusú villamos motorkocsija, mely a Nyugati pályaudvar és Újpest között is közlekedett

Schlick-féle gépgyárban készültek. Az új kocsiszín teljes területe 1572,41 m² lett, ebből 51,14 m²-t raktár-, iroda- és mellékhelyiségek foglaltak el. A 2×3 vágányos csarnokban összesen 42 kocsi számára létesült fedett pihenőhely.

A cég új járműveket: motoros és pótkocsikat szerzett be, melyek szintén a Schlick gyárban születtek. A motorkocsik villamos berendezéseinek szerelését 1896 márciusától részben az újpesti, részben pedig a rákospatolai lóvasúti kocsiszínben végezték. Április végén 18 kocsi szerelés alatt állt, 6 pedig már csak az áramszedőre várt. A Schlick pótkocsikat is gyártott.

Bár a Váci úti vonal május 1-jei átadását – tekintettel a millenniumi kiállítás megnyitására – polgármesteri rendelet írta elő, a kocsik szerelésének elhúzódása miatt a műtanrendőri bejárást csak május 30-án tartották meg, ekkortól utazhatott Újpest aprajánagyja a Váci úton villamossal. E viszonylathoz kezdetben 16 motorkocsi és 6 pótkocsi tartozott. A motorkocsikon 26 ülő- és 22 állóhelyet, a pótkocsikon 21 ülő- és 27 állóhelyet engedélyeztek.

A megállóhelyek a következők voltak: Nyugati pályaudvar végállomás, Lehel utca, Dévai utca, Vám (ma: Dózsa György út). Innen Újpestrig feltételes megállóhelyként funkcionált: Klapka utca, Hungária út, Kis hajtsár út, Láng-gyár (Váci út 152.), Csavargyár (Váci út 168.), Danubius gyár, Kávégyár, Jutagyár (Váci út 189.) és Újpest határa, végállomás (vasúti híd). A kocsik legnagyobb sebességét a Nyugati pályaudvar és a vám vonala között 20, innen Újpestrig 25 km/h-ban határozták meg (bár a villamosokban nem volt kilométeróra). Az első kocsi Újpestről 4.30-kor, az utolsó este fél 11-kor, míg a Nyugatitól az első 5-kor, az utolsó pedig este 11 órakor gördült ki. Napközben a különböző napszakoknak megfelelően 6 és 15 perc között változott a követési idő. A vonal áramellátását a budai Pálffy (ma: Fekete Sas) utcában 1895–96-ban épített áramfejlesztő telep biztosította.

Nem mehetünk el szó nélkül a vasút igen szép, a Váci út 201. sz. alatt ma is álló indóháza mellett, ahol a forgalmi szolgálat kapott helyet. A ház helyén – Kemény Mária

kutatásai szerint – 1749-től a pesti határkocsmában állt, ezt a telekkel együtt 1861-ben vásárolta meg Wagner János építőmester és neje. Feltételezhető, hogy az ő tervei szerint épült meg a lóvasút 1866-os átadásakor már létező épület. Használatáért a Pesti Közúti Vaspálya Társaság először tízéves tartós bérleti szerződést kötött Wagner építésszel, majd 1869-ben meg is vásárolta. Itt a lóvasút forgalmi irodáján kívül vendéglő működött. A ház bállok, mulatságok, előadások rendezésére alkalmas teremmel is rendelkezett. 1888 nyarán újították fel az épületet, mely ekkor kapott légszuszvilágítást. Az ezen alkalmából tartott rögtönzött ünnepély július 5-én zajlott.

Az épület nélkülözhetetlen „eleme” lehetett Somogyi István, újpesti állomásfőnök. „A jól megtermett, jó modoru uri ember kedveltje volt úgy a társadalomnak, mint a vasuti alkalmazottak körében is. A lóvasut megteremtése óta annak szolgálatában állt és neki is sok része van abban, hogy ma már villamos vasuti közlekedésünk van” – írta róla a Közérdek 1896 szeptemberében. Állomásfőnöki tisztségét ’96 nyaráig látta el, majd a vasút központi épületébe került, ám szeptember 9–10-én, rövid betegség következtében, 55 vagy 56 évesen, Bocskai utcai lakásán elhunyt. □

Az indóbáz a villamos végállomásával 1896-ban

A Könyves építői

A Könyves Kálmán Gimnázium idén ünnepli alapításának 100. évfordulóját. Az emlékezésekben rendre felbukkan két név, az épület tervezőinek neve: Tőry Emil és Pogány Móric. Mit lehet tudni erről a két építésről?

Tőry Emil 1863. április 17-én született, Pesten. Tanulmányait a budapesti és berlin-charlottenburgi műegyetemen végezte. 1887-ben szerzett oklevelet. Hauszmann Alajos irodájában kezdett dolgozni, majd 1895 körül önálló műtermet nyitott. Tíz évvel a diploma megszerzése után már műegyetemi magántanár volt. 1908-ban közös irodát alapított az addig is nála dolgozó Pogány Móriccal. Ettől kezdve együtt indultak pályázatokon, de egymástól függetlenül is terveztek. Sok pályadíjat nyertek, ezekből azonban viszonylag kevés valósult meg. Tőry díjazott, de meg nem épült pályaművei között találjuk a budapesti Erzsébet Örökimádás templom (1903), a budapesti Sáros fürdő (1905), a Rudas fürdő

(1905), a hágai Békepalota (1905), a budapesti Szent Imre Kollégium (1906), a nagyváradi Fekete Sas Szálló (1906), a szentesi városháza (1907) terveit. Megépült viszont a temesvári Délvidéki Kaszinó (1902), az aradi Fa- és Fémipari Szakiskola (1905), a budapesti Homeopata Kórház (1907) és saját villája a Budakeszi úton (~1898). Nemcsak az építészet gyakorlatával, hanem elméletével is foglalkozott. Tanulmányai jelentek meg többek között Róma antik építőművészetéről (1903), a római építőművészet szerkezet- és alaktanáról (1904), Németország újabb építkezéseiről (1905), a római Sixtus-kápolna mennyezetképzéséről (1912). Az építőművészet esztétikája című, 1905-ben megjelent tanulmányában írja: „A művésznek előnye [...] a tudomány férfiaival szemben mindig az, hogy nyelve szimbolikus tud maradni; ha a nyelv nem is oly egzakt, mint a tudományé, annál könnyebben vezet azonban sejtelmes képzet-hez; gondolatainkat messze elragadja s lelkünket mintegy földöntúli régiókba vezérli el; csak az ilyen szerencsésen formált vagy festett monumentális műalkotásokról, melyek hatásukban elragadnak, s a kételyt nem tűrik, mondhatjuk csak tudományos szigorúsággal, hogy: szépek”. Tőry Emil Budapesten halt meg, 1928. május 31-én.

Pogány Móric Nagyenyeden született, 1878. augusztus 13-án. „Nagyenyedi szegény zsidó foltozó szabó fia volt, a kolozsvári első fokú ipariskolában szedte fel az építészet tudományát, aztán Pákey Lajos kolozsvári építésznél rajzoló, s az ő révén került fel Pestre, amikor gazdája ott Fadrusz János műteremházát építette. Pesten aztán Tőry építész – akkor már műegyetemi magántanár és jómódú építész – irodájába kerül, s akkor Pestre hozza megrokkant szüleit is, velük lakik, s rajzolói fizetéséből jórészt ő tartja őket” – tudjuk meg Kós Károly Kubinszky Mihályhoz írt leveléből. Pogány Tőry irodavezetője, majd 1908-tól társa lett. Közös tevékenységük Tőry haláláig tartott. Közben Pogány rendszeresen

Tőry Emil

önállóan is pályázott. Fejedelmisírbolt-terve már 1900-ban, a Műcsarnok tavaszi tárlatán feltűnő sikert aratott. 1904-ben elkészült a Bp. XI., Ecsed utcai lakó- és műteremház terve. (Sajnos az épület azóta elpusztult.) 1907-ben megnyerte a Magyar Mérnök és Építész Egylet (röviden: MMÉE) Batthyány-örökmécses-tervpályázatát. Az eredeti művet lebontották, a jelenleg is látható változatot szintén Pogány tervei szerint állították fel 1926-ban (Bp. V., Báthory utca). 1908-ban szintén az MMÉE főúri kastély-pályázatán I. díjat és aranyérmet nyert. Idézzük megint Kós Károlyt, aki friss diplomásként ekkor Pogány rajzolója volt: „[...] ez [a díj] volt a feltétele annak, hogy őt, a nem diplomás építész a diplomás építész-társadalom magával egyenlő rangú tagjának ismerje el [...] Pogány jó fiú volt, munkás, ambiciózus, komoly művész [...] Én szerettem őt, s kölcsönösen tartottuk a barátságot, amíg csak élt szegény [...]”. Ő tervezte 1916-ban a Szentháromság téren IV. Károly koronázási szertartásának dekorációját, majd 1919. május 1-jén az Andrássy út ünnepi feldíszítését, Falus Elekkel. A Tanácsköztársaság idején műegyetemi tanárrá nevezték ki, emiatt néhány évre emigrációba kényszerült. 1924 körül tért haza. 1926-ban *Dreams of an Architect* – *Träume eines Baumeisters* címmel megjelent tollrajzainak első kötete (Hübsch Verlag, Wien – Leipzig), melyhez Max Reinhardt írt előszót. Tőry halála után főleg ipari épületeket és villákat tervezett. 1942. július 4-én halt meg, Budapesten.

Közös munkáik közül számunkra legfontosabb az Újpesti Állami Főgimnázium (ma: Könyves Kálmán Gimnázium) tervezése 1911–13 között. Ennél jóval híresebb viszont a torinói világkiállítás magyar pavilonja, melyet Györgyi Dénessel együtt terveztek, és mely fel is épült 1911-ben, nagy nemzetközi tetszést aratva. A bejárat szobrok, az előcsarnok domborművei és a belső kút Ligeti Miklós alkotásai, a kupola-üvegablakokat Tőry és Pogány tervei alapján Róth Miksa készítette, a díszítő kerámiákat a Zsolnay gyár szállította. „[...] a kiállítási pavilon a mitizáló-heroizáló stílusáramlat csúcsa. Az épület Attila sátoros palotáját idézi fel a keresztény Európa szülőföldjén [...] a kapu feletti boglyaíves félkupolát [...] kétoldalt három-három vitéz őrzi, a

magyar mitológia, Csaba királyfi katonái” – írja Gerle János. (Az épület elpusztult.) Nyertes pályázat alapján ők kaptak megbízást 1912-ben az Adria Biztosító Társulat székházának megépítésére a Bp. V., Deák Ferenc utca 16–18.-ban. Az épületben később a Főkapitányság, ma pedig a Hotel Le Meridien működik.

1913-ban megnyerték a Nemzeti Színház tervezésére kiírt pályázatot, megvalósítására azonban a háború miatt nem került sor. Idézzük Pogány fiának, Denes Pogáynak 1978-ban, Angliából küldött sorait: „Apám [...] művész volt mindhalálig, aki senki előtt nem hajolt meg, aki nem ismert kiegyezést, ha művészetről volt szó [...]. Főműve a Nemzeti Színház terve volt [...] ő magáról mindig csak úgy beszélt, mint a Nemzeti Színház építészé [...]. Utolsó leheletéig a Nemzeti Színházról álmodott [...]”. □

A cikkben szereplő idézetek Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* (Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex, 1990) c. könyvéből valók. Felhasználtam továbbá az N. J. Pro Homine Alapítvány „Könyves Kincsek” sorozatában megjelent, Schrammel Zoltán által írt Könyves Kálmán Gimnázium – Újpest 1905–2005 c. munkáját.

Pogány Mór

Dr. Frank (Fraknóy) Gyula

Dr. Frank (Fraknóy) Gyula 1891. augusztus 2-án született, Dunapentelén (ma: Dunaujváros). Családjával együtt 1899-ben költözött Újpestre.

1909-ben érettségizett a Budapest VI. kerületi Állami Főgimnáziumban, majd 1913-ban a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen (ma: Eötvös Loránd Tudományegyetem) szerzett jog- és államtudományi diplomát. Az első világháborúban, 1914 és 1918 között összesen 35 hónapot töltött az orosz és az olasz fronton, zászlósként kezdte, és főhadnagyként szerelt le (a háború után címzetes századosi rangot kapott). Kétszer súlyosan megsebesült. Hősiességéért a Magyar Bronz Katonai Érdemérem a kardokkal, a Magyar Nagyezüst és Kisezüst vitézségi érem, a Magyar Bronz Emlékérem és a Signum Laudis kitüntetésekben

Dr. Frank (Fraknóy) Gyula

részesült. 1925-ben Horthy Miklós kormányzó vitézzé avatta; ekkor vette fel a Fraknóy nevet. (A vitézeknek a 6650-1920. M. E. sz. r. 10. §-a alapján a nem magyar hangzású névre változtatást kellett kérniük, amelynek engedélyezését az Országos Vitézi Szék vitte keresztül a belügyminiszternél. Dr. Fraknóy Gyula engedélyének száma: 1925. évi 231.491/IX BM r.)

1923-ban tette le a bírói-ügyvédi vizsgát, és ettől az évtől a Magyar Királyi Postatakarékpénztár tisztviselője, 1942-től helyettes vezérigazgatója. 1945-ben vezető szerepet játszott a Postatakarékpénztár újjászervezésében. 1947-ben nyugdíjazták. A Budapesti Ügyvédi Kamara tagjaként Újpesten folytatott ügyvédi gyakorlatot, és számos társadalmi funkciót töltött be: törvényhatósági bizottsági tag, Pest Vármegye tb. ügyésze, Észak-Pest Vármegye Vitézi Székének ügyésze, az Országos Frontharcos Szövetség újpesti csoportjának elnöke, az újpesti vitézek járási hadnagya, az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet újpesti tagozatának ügyésze, az újpesti római katolikus főplébánia egyháztanácsosa, később világi alelnöke, az Újpest-kertvárosi Szent István-plébánia képviselő-testületének alapító elnöke volt. 1958. február 8-án, Újpesten hunyt el.

Frank Gyula több hónapos tartalékos tiszti kiképzést követően önkéntesként vonult be az osztrák–magyar hadseregbe, a császári és királyi 24-es vadászászlóaljhoz. A zászlóalj 1914. augusztus 2-án tábori mise keretében – a naplójában is említett – Gerő Imre alezredes előtt tette le az esküt, és augusztus 22-én indult az északkeleti (orosz) frontra. Augusztus 25-én érkeztek Lembergbe (ma: L'viv, Ukrajna), és 27-től vetették be őket a Busk–Kozlow–Rzepniów vonal védelmében. Frank Gyula itt sebesült meg először, augusztus 27–29. között egy ütközetben. Augusztus 30-tól 1915. január 20-ig mint sebesült a hátszországban volt. Ez utóbbi dátummal kezdődik töredékesen ránk maradt harctéri naplója, amelyet folytatásokban közlünk. □

DR. FRANK (FRAKNÓY) GYULA

Harctéri napló az első világháború idejéből*, 1. rész

[1915.] Jan. 20–26.

Indulás az Aréna úti [ma: Budapest, Keleti] pályaudvarról d.u. 2-kor, Rákosról 6 óra, II. osztályú kocsiban Vác, P[árkány]nána [ma: Nána, Szlovákia], végig a Vág völgyén. Szép hely. Szeredig [ma: Sereď, Szlovákia] két nő is jön velünk. Még nem tudjuk, hova megyünk. Orosz foglyokat látunk. Jól néznek ki. Trencsén, Vágváralja, Lipótvár, Csácza [ma: Trencin, Povázské Podhradie, Leopoldov, Cadca, Szlovákia] után vége a szép magyar hazának. Jön Galícia. Irány Krakkó. Az e... [olvaszhatatlan] állomáson jó Menage [menage, fr, élelem, ellátás, étkezés]. Éjjel megyünk keresztül Oderbergen [ma: Bohumin, Csehország]. Előbb azonban Teschen [ma: Těšín, Csehország], itt Krakkó [ma: Kraków, Lengyelország], látszik az erődítés. Halljuk, hogy az orosz visszavonul Tarnów felé, melyet, amint hallom, egy 42-es és 30^{1/2}-es lönek. Állítólag már rommá lőtték. Megyünk tovább egész Kraljig. Este 9-kor kellett volna tovább, de parancs újabb, vonatban alszunk. Egy állomást visszamegyünk Bzieszkovig [helyesen: Brzesko, ma: Lengyelország]. Itt kiszállunk. Első súlyos sebesült. Egy traint [train, fr, itt: poggyászkocsi] pofán rúgott a ló. Itt majdnem megsérültem. Felültem egy train kocsira. Közben sok katonai autó jött, mitől a lovak megvadultak és én a kocsin egyedül voltam. Majdnem egy árokba fordultam, míg sikerült a megvadult lovakat megállítani. Sebesültünk beszéli, hogy álló harc folyik. Kevés sebesült, csak beteg van, fagyás. Du. 2-kor abmarsh [Abmarsch, né, elvonulás] Tarnów felé. Itt hálunk. Telve katonákkal. Reggel tovább, Zarstein felé keresztül a Dunajeczen. Mindenütt elhagyott lövészárkok. Zarsteinben menage, utána Simichow. Hosszú falu. Itt a tüzéségünk. Naponta, még éjjel is 8-10 lövés. Az ell[enséges] tűz[éréség] lövi az utat. Elértük a bat.-t. [bataillon, fr,

zászlóalj]. Jelentkeztünk a baon. [bataillon] comm[andant]-nál [commandant, fr, parancsnok]. Zgsf. [Zugsführer, né, szakaszvezető] vagyok, az újonnan alakított száz[ad]-nál. Most pihenés. Itt vagyok a feldspitalban [Feldspital, né, tábori kórház]. Csupa láb-fagyás. Néha egy seb. Állóharcz, csak a tüzéség lő. 3 század van csak. Künn vannak a lövészárkokban. Jó téli lövészárkok, még fűteni is lehet. Esik a hó.

Január 26–31.

Változás nincs. Tüzéségünk lő, haubitzcal [Haubitz, né, tarack, mozsárágyú] és Feldkannone [Feldkanone, né, tábori ágyú]. Elég kemény idő van. Este mentünk res. Stellungot [Reserve Stellung, né, tartalék állás] csinálni. Ez már nem tréfa. Az ellenség, bár nem erősen, de tüzel ránk. 6 óra. Egész éjjel dolgoztunk. Saját tüzéségünk lő fejünk felett az éjjel. Felügyelek a muszkára. Fú a hideg szél, esik a hó. Reggel elküldünk fáért. Ell[enséges] tüzéségi beobachtung [Beobachtung, né, megfigyelés] észreveszi és 16 nehéz gránátot küld rá. Szép zene. Senki nem sebesül. Ma folytatjuk a munkát. Talán elkészül a deckung [Deckung, né, fedezék] estére. 2 zug [Zug, né, itt: szakasz] már itt aludt. Van

Lövészárkok

5 kályhánk, amivel fűtünk. Czipóm tönkrement. Óriási pech. Jó, hogy van egy reserve [reserve, fr-né, tartalék] 45-ös bakkancsom. Semmi különösebb. Ma jött egy pár schrapnell [Schrapnell, né, repeszgránátfajta] ide vagy 100 x-re. [x=azonosíthatatlan hossz-mértékegység] A regruták [regruta, fr-né, újonc] is kezdik megszokni. Jó tiszti deckungban aludtam. Eltalálták a házat. Az én zugomból az 1-ső sebesült; a karját lőtték át. Ma este jött a parancs, hogy egész éjjel bereitschaft [Bereitschaft, né, készség] vagyunk, mert orosz foglyok beszélnek, hogy támadást kapunk. Kettőzött éberség. Itt a reggel; a támadás elmaradt. Hideg metsző szél veri a havat. A munka tovább folyik.

Február 1-6.

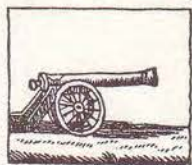

Kész a deckung. Szép tágas és meleg. Még a mi tiszti deckungunk nem. Napközben másról nem gondolkozom, csak mit egyek. Az ell[enséges] tüzérség ma nem lőtt, de annál többet a mienk. Fogtunk egy orosz zgsf.; az beszéli, hogy az oroszoknak kevés a mun[íció]ja. Egy embert fejbe lőttek. Fenn vagyok a Schwl.-ban [Schwarmlinie, né, rajvonal] 48 órát. Semmi különösebb; innen az orosz 14-16-18 000 x. Ennyivel lövünk. A futóárkot mélyítjük a flankenfeuer [Flankenfeuer, né, oldaltűz] ellen. Most gyulladt ki egy deckung, mégpedig a tiszti, úgy tudtam csak kiugrani belőle. A vadászok úgy oltják, hogy kimásznak a futóárokból, mire az oroszok salveznak [salve, lat, üdvözlés, üdvözlő]. Szerencsére nem sebesül senki. Ilyen tűz azonban úgy a mieinknél, mint az oroszoknál minden-napi. Óriási has és fejfájás. Nem ettem semmit. Lent vagyunk Res. Stel.-ban. Arbeit [Arbeit, né, munka] folyik. Nekem nagyon jó dolgom van. Énekelünk, sütünk-főzünk, miközben a gránátok zúgnak a fejünk felett. Ma éjjel 9 órára jött a hír, hogy a 30-as vadászok előretolt zugját megsturmolták [Sturm, né, roham], de a tüzeink 6 gránáttal kivetkék őket. Mi is vártuk a támadást. Sötét volt. 5 lépésre nem lehetett látni. Esett a hó, fúj a szél. Semmi új. Az orosz gránát ma nagyon közel járt. Itt várjuk a deckungban, mikor vág agyon.

Február 7-12.

Ma este kint voltam patronelle-ban [Patronelle, né, őrség]. Elmentünk a balszárnyunkat meghosszabbító 80-ok felé és onnan adtuk a jelt, a „laufgraben”-t [Laufgraben, né, futóárok] ásó saját zugunknak, hogy a fény után állapítsák meg a helyes irányt és verbindungot [Verbindung, né, összeköttetés] a 80-al. A jel adására az oroszok lőttek erősen. Utána elmentünk a két tűzvonal között fekvő házba. A ház előtt van az árok, melyet éjjel a mieink ásnak ell[enséges] tűzben. Ha nagyon erős a tűz, akkor beugranak az árokba. 60 x-et ástunk. Közbe egy rész a házban pihent, amely össze volt lődözve. Reggel mentünk haza. A házból elvittünk minden elvihetőt. Nappal alvás. Este hegedű szó mellett mulattunk, énekeltünk 2 óráig. Kigyulladt egy fhgy. [főhadnagy] deckungja és leégett. Szép látvány volt. Ma fenn vagyunk a Schwl.-ban. Dél előtt 10 óra, d.u. pedig 4 óra tájban tüzérségi tüzet kaptunk, valami 16 gránát és schrapnell. Szerencsére csak 30-40 x explodáltak [explodál, lat, felrobban] és nem sértettek senkit. Gyönyörű volt figyelni tüzérségi látcsővel az orosz schwl.-t. Egy orosz tisztet akartam leszedni golyóval, de nem találtam el. Ez figyelte a mi állásainkat. Reggel „Tagwache”-t [Tagwache, né, napi őrjárat] csináltunk az ell[enség]nek. Óriási salvék, mire másnap a fenti gránáttűz volt a felelet. Minden nap jönnek úgy a saját, mint az ell[enség] aeroplanjai [aeroplan, gör-lat, repülőgép]. Mindig 48 órát vagyunk a Schwl.-ban. A 2-ik éjjel reflektorozták az oroszok az állásainkat. Óriási fény jött az erdő széléről. Egy zászlósunkat elfogták. Ügyes és merész [merész] gyerek volt. Bement abba a faluba, hol mi éjjel deckungot ásnak. Tele volt oroszokkal, akik elfogták. Ezt két orosz fogolytól tudták meg. Az egyik kadett [kadét, fr-né, hadapród, tisztjelölt] jelenti, hogy a falu telve oroszokkal. 3-szor akart bemenni a faluba, de mindig erős tűzzel fogadták. Jelentése nyomán kezdte éjjel 1/2 4 a tüzérségünk a falut lőni, de csak 8 gránátot és 2 schr[apnell]t adott a falu felé, de mivel nem volt art.beob. [artilleristische Beobachtung, né, tüzérségi megfigyelés] abbahagyták a tüzet. Talán pár nap múlva folytatják. Ma ígérték meg a vitézségi érmet és előléptetést a fhgy.

Febr. 12–18-ig

Ma megnéztük a Timova-i [helyesen: Tymowa, ma: Lengyelország] út mellett beásott 30.5 [cm átmérőjű mozsár] ágyút, amely áll a Rohr-Lafette- és Brettungból [Rohr, né, cső, Lafette, fr-né, ágyútalp, Brettung, né, deszkázat] és be van erősen építménnyel ásva. Súlya 17 tonna, 3 kocsin szállítható és 1½ óra alatt lehet fel állítani. A cső belseje fél spirális Verschlussa [Verschluss, né, zár] oldalt mozgó, Aufsatz [Aufsatz, né, felső rész] egy Hilfspunkt [Hilfspunkt, né, segédpont] segítségével működik. Van egy töltény adogató emelőgép, 45%-nál nagyobb szöggel lehet vele lőni, már 10 km-re (9.8 km). Naponta 150 lövést lehet leadni. Összesen csak 600-t, de csak 1-2 lövést adnak le vele és azt is „Armee kommandó Befehl”-re [armée, fr, hadsereg, kommandó, fr, itt: parancsnokság, Befehl, né, parancs]. Szépen vannak maskírozva egy kis erdőben. Csakis beton Schützengraben [Schützengraben, né, védőárok] ellen használják. A bomba a Hülsen [Hülsen, né, hüvely] együtt 380 kiló. A Hülsenben van, aszerint, hogy milyen messzire akarják kilőni 1-4-ig szerez „pulverladung” [Pulverladung, né, lőportöltés].

Ma két keserves napját éltem át a háborúnak. Eig. [eigene, né, saját] komp. fenn volt a Schwl.-ban. Egyik fch. [Fähnrich, né, zászlós] szabadságot kapván, az insp. [inspekció, lat, ügyelet] sűrűn esett ránk. Iszonyú sár volt. Derékig érő a „Laufgraben”-ben. Sok helyütt emberek mellig bent ragadtak és a san. patr. [Sanität, né, egészségügyi] húzta ki őket. Tisztítani nem lehetett, a deckung kezdett összeomlani. Nem tudom mi lesz velünk. Éjjel fokozott éberség a posztok [Post, né, őrszem] vizitálásában [vizitálás, lat, itt: ellenőrzés] is. A div.-tól [divízió, lat, itt: hadosztály] parancs jött, hogy sem fűteni, sem az embereknek künn lenni nem szabad, hogy az oroszok azt higgyék, hogy visszavonultunk. Be is dőltek. Jöttek először 10-es patr., akik az osztrák armadia [armadia, ol, hadsereg] legnagyobb szégyenére elfogott 40-80-at tölünk, akik a legkisebb ellenállás nélkül megadták magukat. Mi zg.-unk tőlük balra lévén, oda is jött patr. Nekünk parancsunk volt

„nem lőni”. 20 x-re az egyik zgsf. int nekik, adják meg magukat. Azok visszaintenek. Közbe egyik elsüti a fegyvert; erre az orosz Mg. [Manualgewehr, né, kézfegyver] tüzel és zgsf.-et tarkón találja egy dum-dum [dum-dum, erősen roncsoló lövedék]; rögtön meghalt. Az orosz patr. szétszaladt. 5 önként jelentkezett a vorg. zg.-nál [vorgreifene Zug, né, előretolt szakasz]. Később a 80-t az oroszok visszanyomták, mert azok megszaladtak. Már nem tudta magát a zg. tartani, mert bekerítik, ha vissza nem megy. Ha 5 percet késik a saját tüzéségünk, el is fogják; de az öreg ágyúink visszaszorították őket. Ezek közül is elfogtunk 6 orosz. Az első 5 szép tiszta fiatal gyerekek voltak. A 6 azonban piszkos, szőrös. Mégis kaptak cigarettát. Csendes minden. Egy pár repülőgép részint saját, részint ellen-

18-24.

[...] Nem volt semmi különösebb. Szép verőfényes tavaszi idő. Saját tüzéségünk lő, de a muszka sem rest. Keresi, de nem találja tüzéségünket. Éjjel kimentem a fhgy.-al a vord.k.l.-ba. [vordere Kampflinie, né, első harcvonal] Arbeit, Sch.gr. szélesítése, mélyítése, Unterlagok [Unterlag, né, alap] készítése, erős sich. [Sicherstellung, né, biztosítóállás] Éjfélkor a sich. egyik patr.-t egy sokkal erősebb ell. patr. megtámadta. Az, addig míg mun[íció]ja volt, állta a harcot, tüzelt rá, de azután kénytelen volt visszajönni. Besetoltuk a Schgrb.-t, erős lövöldözést kezdtünk. Két emberünk eltűnt, egy megsebesült. Önként jelentkezem, hogy a két emberemet megkeresem. Egyedül nem engednek, csak erős patr.-al. Frontot vettem schwl.-al a l. vorg.pat.st. felé, honnan a patr.-t előbb elzavarták és amit az oro-

30,5-ös mozsárágyú

szok elfoglaltak. Két postot is állítottak. Én és zgsf. térden csúszva megyünk előre, hogy elveszett emberünket megkeressük, kiről nem tudtuk, sebesült, halott vagy fogoly. A másikat már előbb megtaláltam, egy lukba volt beásva, fázva, a hó majdnem befödte. Már alig voltam 10 x-re a st.-tól, dum-dummál rám lőttek, mire én egy árokba zuhantam. Onnan azután a patr.-t visszaküldtem és egyedül mentem az embert keresni; végre ezt is megtaláltam és veztettem őket vissza fhdgy. nagy örömére. Res-ben vagyunk. Semmi újság. Előzőleg, mikor fenn voltam Scvhwł.-ban, jött meg 7 tiszttel és 300 emberrel a VII. Mars [Marsch, né, menet]. Új nekik minden. Kapkodják a fejüket, még nagyon szokatlan nekik az ágyúzás és a golyó. Ok is készítenek maguknak új deckungot. Kevesebb lesz a szolgálat. Az idő szép tavaszi. Jönnek is a repülőgépek. Két orosz „flugm.” [Flugmaschine, né, repülőgép]. Gyönyörű gép az egyik. Lőnek is rá tüzeink schr.-el, de siet el. Másnap ismét. Közben mieink is. Összetalálkoznak. Sietnek egymást kikerülni, közben az ágyúk tüzelnek. Szép látvány. Éjjel alarmírozva voltunk. Az orosz felgyújtotta Chojnik falu négy házát. Egész éjjel ki volt a terep világítva. Reggelre csönd. Óriási pech. Nem jön posta. Ez egyedüli szórakozás nincs. Lehangoltság óriási. Tábori posta számunk változott 63-ról 6-ra. *(Folytatjuk...)*

A Krakkóból képeslapként küldött fénykép hátoldalán lévő szöveg

Tekintetes Frank Imre úrnak
Feldpost [né, tábori posta]

Ujpest Zensuriert [né, cenzúrázva]
Kossuth u. 30.

Kedves Szüleim!

Itt vagyunk Krakau-ban [Krakkóban]. Innen megyünk tovább Tarnow felé, mert az oroszok vonulnak vissza. Az idő szép, száraz hideg. Jól érzem magam. Az utazás jól telt el. Up[Ujpest]-Zsolna, Teshen és Oderbergen keresztül jöttünk. Erre már erősen látszik, hogy háború van.

Minden jót kívánva kezeiket csókolja
Gyula

K.u.k. [kaiserliche und königliche, né, császári és királyi] ... [olvashatatlan szám]

* A közreadók dr. Frank (Fraknóy) Gyula leányai, T. Fraknóy Éva és K. dr. Fraknóy Veronika, és unokája, dr. Kőrös András. Az azonosítható helységneveket mai elnevezésük feltüntetésével, az idegen szavakat és kifejezéseket eredetük megjelölésével, szögletes zárójelben, a teljes anyagot betűhíven közöljük.

A képeslapként elküldött fényképen középen (félleg takarva) Frank Gyula zászlós

Ferencvárosi szív (részlet)*

Én voltam ott a legkisebb pont, még az se dőlt el, hogy bekerülök-e az első csapatba. A nagy szenzáció Németh Jamesz átlépése, akiről tudnivaló, hogy Halasy Olivérrel együtt ők voltak a hazai vízilabdázás megújítói, világhírének kovácsai és máig legkiemelkedőbb alakjai. Mindkét játékos Újpesten nőtt fel, a téli kikötő fauszodájában, s tíz éven át vitték győzelemről győzelemre a bajnok UTE csapatát meg a magyar válogatottat. Amikor történetem játszódik, Halasy egy-két esztendeje már visszavonult, mégis gyalázatnak érezném itt szót nem ejteni róla.

A fél lába térd alatt hiányzott, valami gyerekkori baleset érte. Külseje egyébként se volt atlétainak mondható: alacsony, széles, kissé hasas, kövérekés. Ez a rokkant, látszatra inkább puha ember 400-tól 1500 méterig letarolta a gyorsúszó-versenyeket, és ha jól emlékszem, tizenegyszer nyerte meg a folyambajnokságot; az utolsó négy évben úgy, hogy be sem nevezett. Csak sántikált felöltözve, nyakkendősen a kofahajón, amely a versenyzőket szállította föl a sziget-csúcsnál kijelölt starthoz, jótanácsokat osztogatott a magukat vadul zsírozó UTE úszóknak, s kurtán vetette oda az újságíróknak: elég volt, nem indulok, jöjjenek a fiatalok. Amikor aztán rajthoz álltunk, egyszerre csak ott ugrált köztünk a hirtelen nekivetkőzött Halasy Olivér, be a vízbe, rögtön az élre – mert hisz a szabály szerint a tavalyi bajnoknak nem kell neveznie. Meg is nyerte mindig, senki úgy nem ismerte a Dunát, a titkos áramokat, forgókat, a gyors vizeket, ahol csak el kell feküdni, röpti előre a folyó sodra. Az utolsó évben örök riválisa, Páhok már márciusban kint edzett a Dunán, s augusztusra olyan formába lendült, hogy legjobb barátai is azt tanácsolták Olinak: ne induljon a folyambajnokságon, mert a hozzáértők szerint legalább egy kilo-

méterrel lemarad. De Halasy jobban értett hozzá, s miután a szokásos színházat végigjátszotta, startolt és hatalmas iramban rögtön az élre tört. Páhok a nyomában – a mezőny leszakadt. Bizonyos idő múlva Páhok – aki abban az évben már valóban sokkal gyorsabb volt – meg akarta előzni, s jobbfelé került. Erre Halasy maga is jobbra húzott, éppen Páhok orra elé, jól belekraulozott a képébe, rengeteg vizet fröcskölve rá. Páhok később balra próbált előzni, Halasy azonban – akinek köztudomásúan a tarkóján is szeme volt – bal felé is ugyanúgy elébe úszott, és a fölzavart víztömeggel újra elkábította. Ez így ment tizenhárom kilométeren át – a dühöngő Páhoknak nem volt elég széles a Duna, hogy megelőzze féllábú vetélytársát. Halasynak ugyanannyi előnye volt a célban, mint az indulásnál: két méter.

A magyar úszók azóta előrébb törtek, s Halasy csúcseredményei – ez a rekordok sorsa – ma már csak por és hamu. De a vízilabdázó hírnevét nem homályosíthatta el az idő: e sánta fedezethez hasonló taktikust nem láttunk még a hazai medencékben. Mert fedezet volt, oly vérbeli, mint senki azóta: a csapat tengelye, agya, védő és támadó egyszerre. Az ő feledhetetlen fordulásai! Ha az ellenfél rohamozott, nem ment rá a csatár, csak úszott mögötte fél testhossznyira, figyelte. Mikor a csatár löni készült, és fölemelte a labdát, Halasy csupán megnyomta kissé a hátát a víz alatt. Egy ici-picit tolt rajta, éppen csak annyira, hogy az ellenfél megिंगott a vízben, lövése elpuhult, erőtlen lett, s így a labda a kapus könnyű zsákmánya. De Halasy már előbb megfordult, már a lövés pillanatában, az a kis tolás őt visszafelé indította el, a másik kapu felé: máris két-három méter előnye volt. Akkor aztán fölzengett a tribün: Oli elé! – ma is hallom, és belesajdul a szívem! Halasy megkapta a labdát, úszott, és olyan még nem született, aki őt utolérte

volna: a labdával állítólag gyorsabban úszott, mint anélkül. Inkább helyezett, mint lőtt, vagy Némethről csalogatta magára a hátvédet, s úgy passzolt oda, tisztán – de sok szép magyar gól született így! Halasy nem ismert elveszett csatát: ha az ellenfél akár 3:1-re vezetett, az utolsó percben is meg tudta fordítani a mérkőzést. Nem ismert jó- és balszerencsét, sem elfogult bírót, rossz időt, hideg vizet, szokatlan labdát vagy más kifogást, amire a vesztesek hivatkoznak; Halasy csak egyet tudott: győzni, harcolni víz felett és víz alatt, szabályosan, vagy szabálytalanul, és győzni mindenáron. Csalhatatlan labdaérzéke volt. Németh Jamesz mesélte, hogy amikor ő még fiatal, vékony kamasz volt, Komjádi Béla, a magyar vízilabdázás atyamestere, a hosszú, fárasztó kétkapus edzéseken ki-kihívta a vízből pihenni, maga mellé ültette, magyarázgatta a játékot. Halasy egy ízben egyedül úszott előre, a labda meg egész hátul volt, valami kavarodásban, nem is láthatta. Csak úszott, majd hirtelen felnyúlt érte a levegőbe, lehúzta. Honnan tudta, hogy éppen oda dobják, éppen akkor? – Ez az, fiam – mondta Komjádi –, amit nem lehet megtanulni.

Egy barátságos edzőmérkőzésen, még középiskolás koromban, én is szembe-kerültem Halasyval. Ketten küzdöttünk a labdáért, amely inkább felém esett a vízre. Halasy támadott, én persze védtem a zsákmányomat. Combomon ekkor éles, fájdalmas szúrást éreztem: hegyes lábacsontjával döfött belém. Felszisszentem, s egy pillanatra elbódultam – mire magamhoz tértem, Halasy már messzi járt a labdával. Ne szólja meg érte senki: a vízipóló abban az időben olyan sport volt, az boldogult, aki ügyesebben játszott ki a szabályokat s azt, hogy a bíró nem lát a víz alá. Még egy emléket hordozok róla, amíg élek: egyszer megszólításával tüntetett ki. – Mi van, kis Kosztolányi? – fordult felém a zuhanyozóban; tiltakozásomra csak legyintett: – Az is egy író.** □

*Karinthy Ferenc: Irodalmi történetek című könyvéből (Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1956). A könyvben Halassy Olivér neve egy s-sel szerepel, mi is így adjuk közre.

**Halassy Olivér nevét ma Újpesten sportcentrum őrzi.

A 30-as években „zsinórban” bajnokságot nyerő UTE vízilabdacsapata: Bozsi, Szigeti I, Köves, László, Halassy, Németh „Jamesz”, Barta – és három vezető: Kiss Zoltán, Fuchs György és dr. Técsői-Tichy Henrik

Özönfajok Újpesten, 2. rész

A vizes élőhelyek mellett a szárazföldi növénytakasúásokra is súlyos veszélyt jelentenek az özönfajok. Ráadásul a behurcolt fajok egy része nagy mennyiségben termel allergiát okozó virágport, pollent, ami miatt az agresszíven terjeszkedő növények közegészségügyi szempontból is jelentősek.

A szárazföldi takasúások legismertebb allergén gyomnövénye az ürömlevelű parlagfű (*Ambrosia artemisiifolia*). Ez az észak-amerikai eredetű gyomnövény néhány évtizede kezdte meg térhódítását hazánkban, és mára az egész országban tömegessé vált. A helytelenül vadkendernek is nevezett fészkesvirágzatú növény apró, bókóló fészkekből összetett, emeletes virágzatot fejleszt. Jelentéktelen, zöldes virágzatát nem látogatják a nektárt gyűjtő rovarok, beporzását a szél végzi el. Ennek megfelelően a növény nagy tömegben termeli a virágport, amely a nyár végi, őszi virágzáskor mindenfelé eljut. A parlagfű teljes kiirtása reménytelen vállalkozás, ami több okra vezethető vissza. A beporzás után óriási mennyiségben termelődő magvai hosszú évekig megőrzik csírázási képességüket, ezért az összes egyed rendszeres kigyomlálása után is újra és újra megjelennek az allergén növények. További problémát jelent az, hogy a virágzó növények lekaszálás

után is termést érlelnek, ezért komposztálni sem lehet őket, hiszen a komposzt is fertőzőtté válik parlagfűmaggal, ha közé keverjük a levágott növényt. Megoldást a lekaszált parlagfű égetőműben való azonnali megsemmisítése jelenthetne, ami Magyarországon nem megoldott. A kaszálás eredményességét tovább csökkenti a parlagfű hihetetlen vitalitása, amelynek eredményeként a lekaszált növény csontjai a földfelszín közelében újabb virágzatokat fejlesztenek, amelyek tovább gyarapítják a talaj magkészletét. Az allergén növény visszaszorításában fontos lehet az ugarok és a parlagok rendszeres művelése vagy a kecskéekkel történő lelegeltetés. Ez utóbbi megoldásra Újpesten is találhatunk egy sikeres példát, a Palotai-szigeten. A parlagfűvel táplálkozó kecskének tejének fogyasztása az egyéb hasznos hatások mellett egyes vizsgálatok szerint a pollenallergia megelőzésében is szerepet játszhat. A parlagfű továbbterjedésének megakadályozásában elsőrendű szerepe van a természetes takasúások megőrzésének és védelmének. A parlagfű nem képes megvetni a „lábát” ezekben a bonyolult életközösségekben, viszont az emberközeli, bolygatott területeken akadálytalanul terjedhet tovább. Kevesen tudják, hogy a parlagfűnek hazánkban él egy rokona, az évelő parlagfű (*Ambrosia coronopifolia*), amely ritka megjelenése miatt nem okoz pollenallergiát.

Betyárkóró és ürömlevelű parlagfű fiatal hajtása

Bálványfa

Gazdasági megfontolásból, szándékosan telepítették hazánkba a selyemkórót (*Asclepias syriaca*) köznapin néven papagájvirágot, amelynek zárt állományai négyzetkilométernyi területeket borítanak be száraz homokvidékeinken, de Újpest közelében, a Szilas-patak mentén is terjed. Az élő gyom erőteljes, akár másfél méteresre is megnövő, a dohányra emlékeztető növény. 15-25 cm hosszú, lándzsás levelei vaskosak, a fonákukat fehéres-molyhos szőrzet borítja. Látványos, viaszos virágai miatt néhol dísnövényként ültetik. Jellegzetes képződményei a nagy, papagáj alakú tüszőtermések, amelyek számos repítőszőrös magot rejtnek. Korábban egyesek úgy gondolták, hogy a fényes, fehér magszőrökből selyem szőhető, ezért Észak-Amerikából betelepítették Európába. Az elképzelések nem váltak valóra, viszont a növény elvadulva ma már az ország egyik legelterjedtebb özönfajává vált. A tejnedvet termelő selyemkóró ugyan jó mézelőnek számít, de virágába gyakran beakad a méhek lába, ami a csapdába esett ízelt láb elvesztéséhez is vezethet.

Észak-Amerikából származó özönnövény a betyárkóró (*Erigeron canadensis*), amely hazánkban főleg a kapáskultúrákban és a parlagokon tömeges. Az egyéves fészkesvirágzatú növényt sűrű, elálló szőrök borítják. Virágzatai aprók, 4-5 mm-esek. A fészkek külső szegélyén elhelyezkedő nyelvirágai szennyes-fehérek. Szálas, lándzsás leveleinek széle ép

vagy fűrészes. Elterjedését a pitypang bóbítájához hasonló, csak annál jóval kisebb repítőkészülékes kaszattermései biztosítják, amelyeket a gyenge légmozgás is nagy távolságokra sodor el. A két előbbi fajjal ellentétben nem képes eluralkodni tartósan a legelőkön és száraz gyepekben, ezért megjelenése kevésbé veszélyes a természetes növénytakaságokban.

Kínai eredetű özönfaj a bálványfa (*Ailanthus altissima*), amit a népi nyelv tévesen ecetfának is nevez. Az „igazi” ecetfa, vagy más néven torzsás szömörce (*Rhus typhina*) egy észak-amerikai eredetű díszfa, amely a bálványfához hasonlóan szárnyasan összetett leveleket fejleszt, és szintén sokfelé elvadult Magyarországon. Az ecetfa levelei sárgára, majd vörösre színeződnek az őszi lombhullás előtt. A bálványfa elnevezés onnan ered, hogy a levelek lehullásakor a faágakhoz kapcsolódó levélalap helyén emberarc formájú levélripacs jelenik meg, amely bálványszerű megjelenést kölcsönöz a fának. A növény fája értéktelen, a levelei büdösek. Elterjedését nagy tömegben termelődő lependék termései biztosítják, amelyek a szél szárnyán szállnak tova. Hazánkban főleg a száraz, meleg hegyoldalakon és a sztyeppelejtőkön válhat nehezen irtható gyomfává. Igénytelenségét jól jellemzi, hogy a városi bérházak udvarán is megél, és gyakran a romos házfalakból is kihajt. Talán egyetlen jó tulajdonsága az, hogy jó mézelő, erős illatú virágai jelentős mennyiségű nektárt termelnek. □

Ecetfa

Selyemkóró

HIRMANN LÁSZLÓ

Csekonics József

Újpest mai területének neves arisztokrata családok voltak a tulajdonosai, akik földi birtokközpontjukból irányították itteni uradalmukat. A Fekete és a Károlyi grófok nevei mellett ritkábban említjük Csekonics József tábornokot, aki öt évig volt a terület tulajdonosa.

Kőszegen született, 1757 februárjában, nemesi családban. A helyi jezsuita gimnáziumban érettségizett, majd a bécsi, piarista szellemű löwenburgi akadémia tanulója lett. Ifjonti hévvel szinte rajongásig szerette a lovakat, ezért tizenhét éves fejjel, 1774-ben, tisztjelöltként egy vértess lovassági alakulat kötelékébe lépett. Három év múlva tisztté avatták, hadnagyi rangban. Emlékirataiban erről később így írt: „Szolgálatom első pillanatától kezdve fáradhatatlanul és szenvedéllyel egészen a lőügynék szenteltem magamat.”

1778-ban mint főhadnagy átlépett a Modena vértessékhöz, ahol rövidesen századosi rangot kapott.

Tisztársaival ápolt kapcsolatai révén megismerte a nagyobb nyugat-magyarországi és ausztriai ménesek lóállományát. A Hunyadi-féle ürményi ménestelepen hosszabb tanulmányokat folytatott. A remek hátslovak és csatamének mellett feltérképezte a problémákat is. Levelezésben állt Wolstein Jánossal, a bécsi egyetem tanárával, a császári-királyi állatgyógyintézet igazgatójával. Szaktudására felfigyelt Hoditz tábornok is, aki a Habsburg Birodalom hadseregének lóval való ellátásáért, az ún. pótlóvázásért felelt. Felkérte Csekonicsot, hogy közvetlen munkatársaként immár az ő megbízásából járja az országot, felkutatva a hadsereg lóállománya számára utánpótlást jelentő méneseket. A fiatal lovastiszt ezt követően szinte a birodalom egész területét beutazta. Tapasztalatait egy tanulmányban foglalta össze, melyet alkalmas időpontban a Budán tartózkodó II. József császár elé terjesztett.

A reformokra fogékony uralkodó figyelemre méltónak ítélte a beadványt: „Jó! Meg

fogom vizsgáltatni ezt a tervet Bécsben, azonban jobb lesz, ha habozás nélkül személyesen Bécsbe jön, ott megvizsgálja egy bizottság a tervét, és amint lehetséges, elém terjesztik jóváhagyásukat.”

A tervek, amelyek Csekonics József elképzelése szerint a birodalmi hadsereg lóállományának fejlesztését célozták, hamarosan realizálódtak. Az elképzelés lényege az volt, hogy a megyék lóállományától független utánpótlási bázist létesítsenek, megfelelő tenyészállatokkal. Csekonics a törzsménés alapítására vonatkozó javaslatában a helyszínt is megjelölte: az akkor Arad megyében található Mezőhegyes nevű pusztát. A császár 1785-ben engedélyezte, hogy az Alföld ezen távoli, déli szegletében négy négyszög mérföldnyi területen létesüljön az új ménesbirtok. A 19. század első felétől itt tenyésztették ki a három új, egész Magyarország lóállományát átformáló

Csekonics József

lőtörzset, illetve -fajtát: a gidránt, a mezőhegyesi félvért és a nóniust.

Az építkezési munkálatokat az átutazóban lévő császár is megsejmelte. A látottakkal elégedett lehetett, hiszen kinevezte Csekolics Józsefet magyar ménés- és pótlóvazási parancsnokká.

1788-ban a Habsburg és az Oszmán Birodalom között kiéleződött a határkonfliktus. Az uralkodó megbízta a lovastisztet, hogy a felvonuló 200 000 gyalogosból és 65 000 lovasból álló olaszországi és a Lech melletti hadsereget lássa el élő állattal, azaz vágómarhával és harci paripákkal. Bécs húsellátásának megszervezését is rábízta. A feladatot a fiatal százados öt éven keresztül olyan lelkiismeretesen látta el, hogy őrnaggyá léptették elő, két évvel később pedig ezredesi rangot kapott. 1789-ben az uralkodó kegyéből a Torontál megyei Zsombolyon húsz évre szóló kamarai birtokbérleményt kapott. Hivatali teendői mellett azonban egyelőre nem jutott ideje saját birtoka fejlesztésére. Még ebben az esztendőben egy újabb méntelepet létesített. A hadsereg felvonulásának útjába eső, valamint a „nagy marhahajtó út” mentén fekvő Bábolnát, a Szapáry grófok birtokát a kincstár megvásárolta. Itt teremtetten meg Csekolics az újabb ménésintézetet. Buzgalma nem maradt elismerés nélkül. 1799-ben I. Ferenc Szent István renddel tüntette ki.

Csekolics József 1803-ban került kapcsolatba Újpest mai területével. Ekkor vásárolta meg a Fót-központú birtokot a gróf Fekete családtól. A birtok tulajdonosát a bécsi udvarból ismerhette, de a birtokot magát aligha. Nem véletlen, hogy a Duna menti, csapa-

Nóniusz törzsmén

dékosabb területen nem sikerült meghonosítania a lótenyésztést. Építtetett ugyan egy lóversenystállót a mai Baross utca vonalában. Fóton sem emeltetett jelentősebb rezidenciát, megelégedett azzal a szerényebb kastélyépülettel, amit korábban a Fekete család lakott. A birtokot Csekolics 1808-ban eladta a Károlyi családnak, pontosabban özvegy Károlyi Józsefnének, az Újpestet alapító István gróf édesanyjának. A funkcióját veszített versenystállóban jött létre később a település első szegényháza.

Csekolics katonai ismereteit nem csupán a remonda, azaz a lóutánpótlás szervezése terén kamatoztatta, hanem a harctéren is. Részt vett a Napóleon elleni nemesi felkelésben, ezzel összefüggésben kapta tábornoki rangját 1806-ban. A rangra abban az évben jelölték, mikor leköszönt a mezőhegyesi ménés vezetői posztjáról. Tevékenysége nyomán az intézmény Európa legnagyobb és legprospektálabb méntenyésztete lett. Erről önéletrajzában később így vallott: „[...] életemből negyven évet a lótenyésztésnek, ezen nemes állatok ismeretének és nevelésének szenteltem.”

Visszavonulásának háttérében egészségének állítólagos megromlása állt. Valójában azonban nem azonosulhatott azzal az abszolutisztikus, reformokat elutasító politikával, amit I. Ferenc császár képviselt.

Megvásárolta a zsombolyi birtokot, ahol saját szarvasmarha- és juhtenyésztetet és természetesen ménest alapított. Kötelességének érezte, hogy az állattenyésztéssel kapcsolatos ismereteit megossza az érdeklődőkkel. Fontos volt számára, hogy papírra vesse tapasztalatait: „Mivel manapság mindenütt azon igyekeznek, hogy a lótenyésztést tovább nemesítsék és szélesítsék, de hogy hogyan érhetjük el ezeket a célokat, tudomásom szerint eddig még nem ismeretesek.”

1817-ben német nyelven jelent meg műve Gyakorlati alapelvek a lótenyésztést illetően címmel.

A közélettől és a lótenyésztéstől fokozatosan visszavonult tábornokot 1824-ben, Pesten érte a halál. Nem érthette meg, hogy a reformkor óriásának, Széchenyinek a lótenyésztés fontosságát hangsúlyozó Lovakról című művét a kezébe vehesse.

Archív kép a mezőhegyesi ménesparancsnokság előtt felsorakozó lovasokról

Mezőhegyes, ahol Csekonics József a lótenyésztő telepet létesítette, ma kisváros Békés és Csongrád megye határán. Az itt végzett régészeti feltárások tanúsága szerint a térség már az ókortól lakott volt. Az első írott emlék 1421-ben említi Mezőhegyes nevét (Mezew Heges). A település és környéke 1711-ben vált kincstári birtokká. A királyi kamara legeltetésre adta bérbe a pusztát a hadiszállító lócsiszár bérlőknek. A törökdúlás miatt gyakorlatilag néptelen területet szemelte ki Csekonics tervei megvalósításának helyszínéül. A kedvező éghajlat, a megfelelő terepviszonyok egyaránt szerepet játszottak döntésében. 1784 végén alapította az Osztrák Császári és Magyar Apostoli Királyi Ménesbirtokot. 1785 tavaszán megindult az építkezés. 1790-ben került tető a Jung József által copf stílusban tervezett ménesparancsnoki épületre. Rövidesen megérkeztek az első tenyésztőlovak is. A lovak szilaj ménesekben, félvadon nőtték fel. Csekonics fontosnak tartotta a megfelelő kancaállomány összeállítását, az volt az elgondolása ugyanis, hogy „az anyakanca legyen a ménes modellje”. Fáradozása nem volt hiábavaló, hiszen kite-

nyésztették a nóniuszt, a kontinens talán legjobb félvér lovát. Az eredetileg normann fajt magyar kancákkal és angol telivérekkel keresztezték. A ménesbirtokot a hivatásos tisztek és családtagjaik, valamint az idevezényelt legénység népesítették be.

Az új Mezőhegyes kezdettől fogva magán viselte a tudatosan tervezett települési jellegét, és központjának kisvárosias vonásaival elütött az alföldi községektől.

A szabadságharc eseményei nem okoztak maradandó változást. A méneskar osztrák tisztjei nem álltak át a magyar szabadságharc oldalára. 1849-ben, a Világos előtti hetekben nagy mennyiségű állami vagyontárgyat és nagy lóállományt menekítettek Mezőhegyesre. 1872-ig Mezőhegyesen katonai igazgatás érvényesült. A település 1971-ben kapott nagyközségi címet. 1984-ben – a nagyközségek közül elsőként – a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild-emlékéremmel tüntette ki. Mezőhegyest 1989. március 1-jén nyilvánították várossá. A városban tisztelettel őrzik Csekonics József emlékét, de alighanem ismeretlen az ott lakók előtt a tény, hogy városuk felvirágoztatója egy ideig Újpest birtokosa is volt. □

„...a fészek melegét érezhettem mindig a bőrömön...”

Zsengellér Józsefné Mády Katalin, dr. Mády Gyula leánya sok-sok szállal kötődik Újpesthez. Itt született 1940-ben, a Kanizsai Do-

rottya Leánygimnáziumban tett érettségi vizsgát, diplomája megszerzése után 30 évig a Langlet Valdemár Általános Iskolában dolgozott. Édesapja és férje, Zsengellér József is az Újpest Belsővárosi Református Egyház lelkésze volt. Soha nem szakadt el Újpesttől, pedig már néhány éve Veresegyházon él.

– *Beleszületett egy nagy múltú családba. Milyen emlékei vannak gyerekkoráról? Hogyan teltek a hétköznapiak?*

– Csodálatos gyerekkorom volt, mert ez a család vett körül, és a fészek melegét érezhettem mindig a bőrömön, a gyerekkoromat is ez határozta meg. Mindig nyitva állt az ajtónk mindenki előtt. Az olyan természetes volt, hogy ha reggel felébredtem, valaki már ott volt a konyhában, aki az édesanyámat várta, vagy ha kiléptem az udvarra, ott voltak az egyház körüli emberek – akár a gondnok bácsi, akár a harangozó bácsi, vagy más – akit

szintén az ő szeretetük vett körül; csak ezt éreztem. Kiszaladtam az udvarra, és be a gyülekezeti terembe. Ott lógott a nagyapám és a nagyanyám életnagyságú képe, így tulajdonképpen velünk éltek. Mikor templomtakarítás volt, természetesen én is kaptam egy rongyot, és törölgettem a padokat, részt vettem a gyülekezeti munkában. Már egészen kicsi koromtól így volt, s ahogy növekedtem, természetessé vált. Talán ennek a szeretetteljes légkörnek az eredménye az, hogy én is nyitott ember lettem, és mindenkit, ahogy csak tudtam, a szeretetemmel vettem körül.

– *Nagyszüleivel találkozott-e, vagy csak ez a kép és a családi hagyomány közvetítette önhöz a lényüket?*

– Sajnos a nagyapám számomra időben nagyon távol élt, mert 1918-ban halt meg. Az édesanyám is csak nyolcéves volt akkor, tehát nem találkozhatott az apósával. Nem emlegettük mindennap, de a képe ott volt, emléke köztünk élt. Később, mikor ráeszméltem, hogy a mellettünk lévő utcát Mády Lajos utcának hívják, édesapám mondta el, hogy nagyapa olyan sok mindent tett ezért a városért, hogy hálából ezt az utcát róla nevezték el. Ugyanígy azokról a lelkészekről, akik a város alapításakor itt voltak, mint az evangélikusoknál a Geduly utcát, katolikus részről az Illek Vince utcát. Amikor az utcák nevei változtak, gondolkodtam, hogy vajon milyen nevet kap majd a Mády Lajos utca; de nem változtatták meg! Próbáltam utánajárni, hogy mi az oka, hogy se a Gedulyt, se a Mády Lajost nem változtatták meg. Mády Lajos a városba úgy került, mint pedagógus, nem úgy, mint lelkész. A debreceni teológián végzett, és annak idején a lelkészi és tanítói képesítést egyszerre szerezték meg. Amikor itt, a városban átutazóként meglátogatta a rokonait, hallott a város gondjairól. Emlegették, hogy szükség volna egy emberre, aki a tanügyet felkarolná. Nem vállalná-e el? – kérdezték. Elvállalta. A nagy-

A Mády család Mády Lajos és Mády Lajosné portréja előtt a gyülekezeti házban

anyámmal együtt érkezett, a gyerekek – Lajos, Vilma, Zoltán és Gyula – már itt születtek. Zoltán hétévesen, torokgyíkban halt meg, Vilmoska 31 évesen költözött el ebből a világból. Nagyon súlyos beteg volt, mikor kérők jöttek hozzá, már eleve tudta, hogy nem fog sokáig élni, és mindenkit visszautasított. Számomra még mindig felfoghatatlan, hogy tudta ezt megélni. Édesapám sokkal később született, mint a többiek; Lajos 16 éves volt, mikor az édesapám megszületett. Édesapámat többnyire Vilmuska dédelgette, sőt láttam nyomát, hogy a tanulásban is ő volt a „kismamája”, mert a nagyanyámnak papnéként is helyt kellett állnia. Ő is szervezett bibliakört, volt már nőegylet, más olyan társadalmi elfoglaltság, amiben részt kellett veyen. Így a kicsi Gyuszikát Vilmuska dajkálhatta. Zongoratanulmányaiában is segítette. Erkel Gyula tanította édesapámat, aki nagyon szépen megtanult játszani. Otthon, mikor még nem volt kész az ebéd, de édesapa éhes volt, összejöttünk a leves illatára mindannyian, édesapa leült a zongorához, és elkezdett zongorázni. Édesanyám mondta is, „most már itt az ideje a tálalásnak, mert a család éhes”. Ezek nagyon vidám percek voltak feszített tempójú életünkben.

– *Mire emlékszik gyermekkorából?*

– A mi gyülekezetünkben (nem tudom, hogy az asszonykörben, nőegyletben vagy leánykörben) készítettek minden korosztálynak ruhácskákat, ezek bemutatódarabok voltak. Egy ruhácskát az én másfél éves termetemre szabtak, én mutattam be. Erre a fényképek alapján emlékszem. Gyülekezeti alkalomkor hétéves korom után már nem mondtam verset. Ha egy kicsit líraibb hangvételű volt a vers, rögtön sírva fakadtam. Sajnos ez elkísért még tanítókörömben is, mikor Móra-novellákat dolgoztunk fel, mindig sírtam. Szülői értekezleten is én voltam az első, akinek könnybe lábadt a szeme egy kellemetlen hír hallatára.

– *Milyenek voltak a középiskolás évek?*

– A Kanizsaiban érettségiztem, a nővérem is oda járt, természetes, hogy én is követtem. A testvéreim közül a bátyám a Könyvesben kezdett, majd lónyaista lett, az öcsém pedig a ma is nagy könyvesista, ott érettségizett.

Osztálytársaim közül voltak, akik vidékről jártak iskolába, és ha délutáni program volt, nem tudtak hova menni, természetesen

hozzánk jöttek. Édesanyám vagy a velünk élő Margit néni, a pótnagymamánk készített ebédet. Az egyik lánnyal közülük nagyon régen találkoztam. Ő emlegette azt, amire én sem emlékeztem. Színházlátogatás után édesanyám előszedte a matracokat az ágyakból, végigfektette az ebédlőben, hozta az ágyneműket, és a lányok ott aludtak. Így biztosította, hogy nem kellett vonathoz rohanni színház után. Nagy élményt jelentett a lányoknak az is, hogy sok szép történetet hallottak az édesapámtól. Bevezette őket a könyvtárba, megmutatta a könyveket. Erre ők emlékeztek, én már nem.

– *Hogyan alakult az életük a háború után és az ötvenes években?*

– Édesanyám 1949-ben végezte el a jogi egyetemet. Nem tudott olyan irodát találni, ahol ügyvédbojtárnak elfogadták volna, mert ezzel a Mády névvel nem kellett senkinek. Nekem a tanár néni azt mondta jutalomkönyvosztásnál, „tudod, hogy te nem kaphatsz a neved miatt”, én erre odavágtam, hogy „nem is kell”. Gyuri bátyám is megérte, hogy az igazgató az érettségi előtt behívatta, s tudtára adta: „a rendszer bizalmatlan, és ne is add be a jelentkezési lapodat sehová, mert nem fognak felvenni”. Elkedvetlenedett, leállt a tanulással. Édesanyám nem értette, mi történt. Gyuri nem mondta el, hogy behívta őt az igazgató. De egyszer azt vágta az édesanyám elé: „minek tanulni, mikor úgysem vesznek fel sehová”, akkor mondta el, hogy mi történt. Édesanyám azonnal bement az osztályfőnökhöz, és elmesélte neki; ő azt felelte: „Gyuri ne törődjön semmivel, csak tanuljon, és jelöljön meg egy főiskolát, majd a többit elintézem”. A bátyám tényleg rákapcsolt, tisztességesen le is érettségizett, és beadta a jelentkezését a Műszaki Egyetem gépészmérnöki karára. Az osztályfőnök ezt nem tudta elintézni, de átirányították Szegedre, fizika-kémia szakos tanárnak. A vegyészet is a szíve csücske volt, jelessel végezte a félévet, s átmehetett a vegyészetre. Tisztességesen befejezte az egyetemet. Felkerült Pestre, először az Izzó kutatójában volt, aztán az ORFI-ban dolgozott, doktorált, majd utóbb elkerült az MTA kutatóintézetébe, és ott töltött több mint harminc évet. Nyugdí-

jazása után is bennmaradt még. Nagy örömmel mondta, hogy újabb feladatokkal bízták meg, és nem szakadt el teljesen a munkájától.

A politika az én életembe is beleszólt. Érettségi után a Gyógypedagógiai Főiskolára jelentkeztem, szerettem volna fogyatékos gyerekek között dolgozni, főleg siketnémákkal foglalkozni. Megkérdezték a felvételi vizsgán, „hogyan képzeled el az erkölcsi nevelést, Jézus Krisztus tanítása alapján vagy másképp?”. 1958-at írtunk. Ha ezt a számba adták, úgyis tudták, hogy nem fogom megtagadni. Mondtam is, hogy „semmiképpen másképp, és ha ebből bajom lesz, akkor is csak azt tudom mondani, hogy az én mértékem egyedül Jézus Krisztus tanítása.” Megjött a levél, hogy vizsgautasítottak, létszám feletti vagyok. Keresni kezdtük, hol tanulhatnék tovább. Nem sokkal ezután egy csomagolásra használt újságpapíron olvastam a hirdetést, hogy „csak ebben az esztendőben tanítónak képeznek érettségizett fiatalokat itt és itt, felvételi ekkor és ekkor”. Mutatom édesanyámnak, azt mondja: „kislányom, ez a mi helyünk”. A felvételi érdekessége az volt, hogy a barátnőm, akivel egyszerre jelentkezünk, megkapta az idézést, én nem. Mondtam neki „tudod mit, elkísérlek”. Engem az m betűnél szólítottak, őt az sz-nél kellett hogy szólítsák, engem hamarabb hívtak be, mint őt. Valami galádság történhetett,

mert a posta csak két nap múlva hozta ki a behívómat. Felvételiztem, felvettek. Ma már nem is tudnék mást elképzelni magamnak, mint ezt a feladatot.

Feri öcsémnek is megvolt a maga kálváriája érettségikor. Ragyogóan vizsgázott, az elnök megdicsérte, mégis úgy jött ki a felvételi értesítés, hogy létszám feletti. Elment az ORFI-ba betegtologatónak, Simon professzor keze alatt dolgozott, aki azt mondta neki, tanuljon rendesen, és a következő felvételinél már bejutott. Ortopéd szakorvos lett, több mint harminc éve dolgozik az Ortopéd Klinikán, docens, osztályvezető főorvos.

A hétköznapijaink is nehezek voltak. Édesanyám furcsállotta, hogy akivel korábban jó ismeretségben volt, az 1950-es évek legelején az utca másik oldaláról még csak nem is biccentett. Ő sem tolakodott. Egyszer, mikor négyszemközt találkoztak, bocsánatot kért az illető. Azt mondta, hogy neki nem szabad akárkivel és főleg nem vele (!) nyílt színen találkoznia. Édesanyám megértette. Nagyobb baj volt, hogy sehol sem kapott ügyvédi állást, viszont az édesapám fizetése nem volt elég arra, hogy a három gyereket eltartsák, ehhez be kellett segíteni egy második keresettel is. Édesanyám egy izzós ismerősével beszélgetett, mondta, hogy bármilyen munkakörbe elhelyezkedne. A rádiócsöveket bemérő osztályra protezsálták be, de figyelmeztették, hogy „a lánynevét nem ismerik, úgy jelentkezzen”. Minden iratot így töltött ki. Később látták, hogy nem szervezkedik, és nagyon jól dolgozik, nagyon megszerették. Mikor 1957-ben eljött onnan (akkor talált olyan ügyvédet, aki hajlandó volt foglalkoztatni), könnyek között búcsúztatták.

– Beszéljünk egy kicsit a saját életéről is! Hogyan került a Langlet iskolába?

– A tanítóképzőnek arra a szakára kerültem, amelyik átmenet volt a négyéves képző és a főiskola között. Ott minket érettségi után csak pedagógiai tárgyakra oktattak. Nagyon sokan voltunk, azt kérték tőlünk, hogy aki végez, menjen vidékre. Eszembe se jutott, hogy pesti helyet keressek. Pázmádon töltöttem egy gyakorlóévet. Édesanyám nagyon beteg lett abban az évben. A következő évet is

Zsengellér Józsefné Mády Katalin és férje

Pázmándon kellett volna töltenem, de orvosi igazolást szereztünk, hogy a férfiak keze között édesanyám nem kapja meg azt az ápolást, amire szüksége lenne. Felkerültem Zuglóba. Itthon találkoztam egy tanárnőmmel, Jencs Líviával, mondtam neki, hogy Zuglóban fogok tanítani. Azt felelte: „te, van itt Zuglóból egy kolléganő, megkeresem őt, hátha volna kedve cserélni, és Újpestre jöhetnél”. Elin-tézte nekem. Attól kezdve a Langletban taní-tottam egészen az 1991-es tanévzárásig. Har-minc kerek esztendő-t töltöttem ott. Abban az évben megkerestek Fótról. Akkor szervezték az ökumenikus általános iskolát, és hiány volt tanítóban. Úgy döntöttem, hogy ott nagyobb szükség van rám. Igazgatóhelyettesként men-tem nyugdíjba onnan, 1995-ben. Édesanyám nagyon örült, hogy most már otthon lehetek vele. De 1995 májusában meghalt. Sajnos már nem érthette meg, hogy én dajkáljam őt.

– *Az élete a férjhez menetele után egy má-sik szép családban folytatódott. Hogyan alakult az önálló életük?*

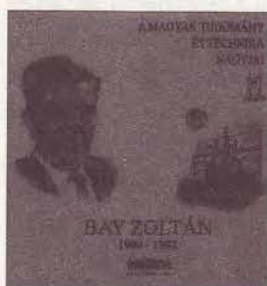
– A férjem 1956 után a püspöki hiva-talba került titkárnak, és a teológián lakott. A következő esztendőben több diák jelentkezett, és a szobáját át kellett adnia. Édesapám akkor nemcsak az újpesti gyülekezetben, hanem az észak-pesti egyházmegyében és a Duna-mel-léki egyházkerületben is dolgozott. Sokat járt az esperesi és a püspöki hivatalba. Éppen ott volt, amikor Zsengellér József panaszkodott a jelenlévőknek, hogy most a híd alá megy lak-ni, mert nincs szállása. Nálunk üres volt a se-gédlelkészi szoba. Édesapám, aki szintén meg volt áldva a mindenkin segítő lélekkel, azt mondta neki: „Gyere fiam hozzánk! Van ná-lunk hely.” Így kapott szobát nálunk a fiatal-ember, aki reggel elment, késő este érkezett, végezte a maga szolgálatát. Jószerivel nem is találkoztunk, csak egyszer-egyszer. Fizetséget nem fogadtak el az albérletért az egyházban, hanem egy-egy szolgálatra kérte meg édes-apám, s mikor azt teljesítette, egy ebédmeg-hívás kijárt neki is. Mi már korábban megis-merkedtünk, mert az öccsével együtt nyaral-tam Mátraházán, a református üdülőben. Unokatestvéreméknél találkoztunk először, utána mi is meghívtuk őket (árvák voltak). Ez-után többet találkoztunk, és megnéztük egy-mást. Nagyon szép szerelem volt, és nagyon

szép jegyesség, 1961-ben jegyeztük el egy-mást, és '62-ben volt az esküvőnk. Én minden fiatalnak ajánlom, hogy járjanak jegyben leg-alább egy évig, és érezzék azt a nagy szeretet-et, amit nem köt még le a család felelőssége. '63-ban megszületett a kicsi lányunk, én akkor már tanítottam, édesanyám ügyvédkedett. Közben folyt a gyülekezet élete. Mikor édes-anyám nyugdíjba ment, több ideje maradt a gyerekekre, s nekem is egyre több időm volt a gyülekezettel foglalkozni. Segítségünk kor-osztályilag úgy oszlott meg, hogy hozzánk in-kább a fiatalabbak jöttek, édesanyámhoz pedig az idősebbek. A kirándulások és a templomta-karítás mindig színfoltja volt a gyülekezeti életnek. Mindig közösségépítő, erőt adó, na-gyon jó hangulatú tevékenység volt. Nagyon szép hangzású énekkara is volt a gyülekezet-nek. Móré Mihály vezette, aki presbiterként szolgált, és mindenben segített, a villanyszere-léstől az orgonaépítésig. Ez a csapat tényleg összenőtt. Édesapám '68-ban nyugdíjba ment, ő előtte még az esperesi szolgálatot is ellátta két évig. Férjem 1968-ban lett a gyülekezet lelkipásztora. Én az iskolában tanítottam. Jól összeillettek a feladatok; családlátogatás ugyanúgy, mint a gyülekezetben, a kicsik daj-kálása stb. Nem is éreztem nagy különbséget a tanítói és a lelkésznei szolgálat között. □

Dr. Mády Ferenc, Zsengellér Józsefné Mády Katalin és dr. Mády György édesanyjukkal, dr. Mády Gyulánéval

Kiadványok Újpestről

A BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár a magyar tudomány és technika történetének tudományos kutatásokra alapozott felállítására, a természettudományos és műszaki eredmények hazai és külföldi bemutatására törekszik. E tevékenység keretében jelenteti meg gondosan szerkesztett sorozatát, A magyar tudomány és technika nagyjait. Ebben több jelentős magyar tudósról szóló emlékkiadványt adtak ki CD-változatban. A sorozat főszerkesztője: dr. Horváth Péter, felelős szerkesztője: Árvayné dr. Kucsera Judit.

A lemezek tartalma általánosságban az alábbi témakörökre tagolódik:

A dr. Füstöss László által készített, több fejezetre bontott életrajzok egyben navigációs források is: hipertextcsatolók mutatnak a tudósok saját írásai, a beépített szócikkek és külső források, valamint hang- és videofelvételek elé. Kronológia követi a személyes adatokat. Bővített tartalomjegyzékként szolgál mind a CD saját anyagához, mind a külső forrásokhoz. A tudós című fejezet a szereplők tudományos munkáinak eredményeit, dokumentumait tartalmazza. A szerzők egy-egy műve teljes egészében is olvasható. Külön fejezetben olvashatunk a kortársakkal való kapcsolatokról, levelezésükről, társadalmi, kulturális nézeteikről. A CD-k anyagát indexek, életük színtereit ábrázoló képek, térképek és a főszereplőket körülvevő személyiségek szócikkei, fotói egészítik ki. Kiegészítő fejezetekben a megemlékezésekről, nevüket viselő intézményekről és a kiadvány megjelenését segítő szponzorokról tájékozódhat az érdeklődő. Az Olvass el! fejezet hasznos tanácsokat ad a CD-k használatához. Két Újpesthöz különösen kötődő alkotó tudós, Millner Tivadar

(1899–1988) és Bay Zoltán (1900–1992) CD-je az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben is hozzáférhető. Az intézmény néhány adattal, információval segítette a digitális kiadványok összeállítását. A következő, most készülő dokumentumgyűjtemény is újpesti tudósról szól, melyet reményeik szerint szintén elérhetővé tudnak majd tenni az érdeklődők számára.

Lebontott mozi

Július közepén befejezték a nyolc éve üresen álló, Árpád úti Alkotmány (korábban: Corso) mozi bontását. Helyén lakó- és irodaház épül. Az Árpád út páros oldalán ugyancsak bontás alatt áll az Újpesti Áruház és a Polgár Centrum közötti ingatlanegyüttes.

Táblaavatás

Az újpesti városnapok keretében, szeptember 2-án 17 óra 30 perckor az Újpesti Közművelődési Kör emléktáblát avat a Könyves Kálmán Gimnázium falán. A bronz dombormű – amely Babits Mihálynak, a gimnázium egykori tanárának állít emléket – a valamikori Könyves-diák, Schrammel Imre Kossuth-díjas művész alkotása.

A Könyves Gimnázium képzőművészei

Mi is a Könyveshez tartozunk címmel, a Könyves Kálmán Gimnázium egykori diákjainak, később ismertté vált, neves képzőművészeinek munkáiból nyílik szobor-, illetve festménykiállítás szeptember 2-án 18 órakor az Újpest Galériában (Árpád út 66.). A tárlat megtekinthető: szeptember 23-ig.

Kitüntetésátadás

A városnapok záró eseményeként, szeptember 3-án 18 órától, a városháza dísztermében kerül sor az újpesti önkormányzat kitüntetéseinek átadására. Díszpolgári címben részesül Bene Ferenc egykori labdarúgó. Újpestért díjat vesz át Bertalan Tivadar képzőművész, író, Dózsa László színművész, Gyöngyössy István zeneművész és Jolsvai András író, újságíró.

Szeptemberi számunkban az 1. és a 22. oldalon látható fotót az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.